

Giuseppe Arcimboldo és Jacopo Strada jelmeztervei és az 1572. évi pozsonyi koronázás lovagi tornája*

Galavics Géza több művében bukkant fel az 1572. évi pozsonyi koronázás. Az MTA Irodalomtudományi Intézet pápai ReBaKucs-konferenciáján (*A magyar reneszánsz udvari kultúra*, 1984) elhangzott előadásában és annak nyomtatott változatában (1987/1995)¹ a késő reneszánsz művészet olyan kevésbé vizsgált magyarországi emlékcsoportjait vette ismét elő, vagy porolta le, amelyek valóban újdonságként hatottak. Írásának elején tért ki az 1563., illetve az 1572. évi pozsonyi koronázási ünnepségekre, és elsőként elemezte a hazai szakirodalomban azt a két efemer diadalkaput, amelyet Habsburg Miksa főherceg 1563. évi koronázási bevonulására Pietro Ferrabosco készített. Majd utalt rá, hogy a következő, 1572-ben tartott ceremónia gazdag, ám még kiaknázatlan forrásanyaggal² rendelkezik.

A „Kössünk kardot...” kötetben (1986)³ és részben a bécsi *Prag um 1600* kiállítás konferenciáján (1988)⁴ pedig azokat a képzőművészeti alkotásokat mutatta be, amelyeket II. (magyar és cseh királyként I.) Rudolf rendelt meg

udvari művészeitől a tizenöt éves háború idején, hogy hatékony törökellenes képi propagandát fejtsen ki. Az egyik legjelentősebb az uralkodó elképzelései alapján készítettett új császári korona volt, amelyen mindhárom koronázása (Frankfurt, Pozsony – a négy kardvágás –, Prága) és allegorikus portréja (a törökellenes küzdelem hőse) is szerepelt.

Később megint visszatért a témára, amikor a *Császár és király* című bécsi kiállítás katalógusa számára a Habsburg-uralkodók mint magyar királyok udvari reprezentációját tekintette át (2001).⁵ Itt újra felidézte a két 1563-as diadalkaput és a koronázásról készült fametszetet. Majd megemlítette a pozsonyi lovagi tornákat 1563-ból, illetve 1572-ből, utóbbinál érintve Arcimboldo kosztümterveit is.

Tanulmányomban ezt a szálát igyekszem ismét felvenni, és az 1572-ben tartott lovagi tornával összefüggésbe hozható jelmeztervekre fogok koncentrálni. Habsburg Rudolf főherceg magyar királlyá koronázásáról⁶

* A tanulmány *A reneszánsz művészet Magyarországon* kutatási projekt (NKFIH K120495), a Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban MTA) Isabel és Alfred Bader Művészettörténeti Kutatási Támogatás II., az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont [a továbbiakban BTK] Történettudományi Intézet) támogatásával készült. Köszönöm továbbá Mirna Bonazza, Kardos Eszter, Kiss Erika, Kuffart Hajnalka, Rasmus Lindgren, Gudula Metze, Pálffy Géza, Riccardo Pallotti és Hildegard Ringena segítségét. A szerző a HUN-REN BTK Művészettörténeti Intézet munkatársa.

1 GALAVICS Géza: A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz művészet. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes–SZÉKELY Júlia. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987: 229; Géza GALAVICS: The Hungarian Royal Court and Late Renaissance Art. *Hungarian Studies*, 10. 1995. 2. sz. 308–309.

2 Vö. GALAVICS Géza: Figyelmet kapni egy másik tudományágban. In: *A reneszánsz reneszánsza. Beszélgetések Klaniczay Tiborról és a reneszánszkutatásról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Interjúk, beszélgetések.) Szerk. Ács Pál–SZÉKELY Júlia. Budapest, BTK Történettudományi Intézet, 2021. 486–487. Ld. még Mikó Árpád:

Galavics Géza és a magyarországi késő reneszánsz művészet. *Enigma*, 27. 2020. 102. sz. (Galavics Géza 80.) 31–33.

3 GALAVICS Géza: „Kössünk kardot az pogány ellen”. *Török háborúk és képzőművészet*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986. 42.

4 Géza GALAVICS: Die rudiolfnische Kunst und Ungarn. In: *Prag um 1600. Beiträge zur Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II. Symposium, Prag, Juni 1987*. Hg. von Eliška Fučíková. Freren, Luca Verlag, 1988. 63.

5 GALAVICS Géza: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: *Császár és király. 1526–1918. Történelmi utazás – Ausztria és Magyarország*. Kiállítási katalógus. Szerk. FAZEKAS István–UJVÁRY Gábor. Wien, ÖNB–Collegium Hungaricum, 2001. 10–11.

6 Az 1572-es forrásokhoz összefoglalóan Id. Andreas GUGLER: Feiern und feiern lassen. Festkultur am Wiener Hof in der zweiten Hälfte des 16. und der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. *Frühneuzeit-Info*, 11. 2000. 79; PÁLFFY Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok*, 138. 2004. 1067–1068.

és a ceremóniát lezáró tornáról⁷ valóban rendkívül sok írott forrás áll rendelkezésre. Viszont ami kivételessé teszi a kora újkori magyar koronázások között, az az, hogy fennmaradtak olyan kvalitásos rajzok is, méghozzá nem is egy, amelyek az ekkori lovagjáték jelmezeihez kapcsolhatók.

Koronázások és képek

Metszetek

Ha a kora újkori uralkodókoronázások képi ábrázolásai kerülnek szóba, a rajzok helyett leginkább metszetekre asszociálunk, nem véletlenül. A könyvnyomtatás elterjedésével megsokasodtak az európai udvarok ünnepségeiről készült nyomtatott beszámolók és rölapok (*festival book*).⁸ Nem volt ez másként a magyar királyi

udvar esetében sem: a koronázások kapcsán az első nyomtatvány a Jagellók idején látott napvilágot,⁹ az első komplett beszámoló pedig I. Habsburg Ferdinánd 1527. évi székesfehérvári ceremóniájáról maradt fenn.¹⁰ 1563-tól fogva pedig már képpel is ellátott rölapok, önálló sokszorosított grafikák és könyvillusztrációk is készültek, amelyek a pozsonyi (illetve soproni, majd budai) koronázások legfontosabb ceremonális elemeit örökítették meg, rendszerint kiegészülve az adott város látképével.¹¹

Az 1572. évi pozsonyi koronázásról szintén kiadtak egy nyomtatványt. Azt várhatnánk, hogy német nyelvű, hiszen több ilyen ismerünk, elsősorban a II. (magyar és cseh királyként I.) Miksa szolgálatában álló Heinrich Wirrichtól (Wirri), akitől Miksa 1563. évi pozsonyi koronázásának a verses beszámolója is származik – ez sajnos képek nélkül jelent meg.¹² Szintén ő készítette el Habsburg Károly főherceg és Bajorországi Mária 1571. évi esküvői ünnepsége bécsi eseményeinek a leírását, amely már gazdagon illusztrált volt (3. kép).¹³

- 7 Részletesebb beszámolók a lovagi tornáról: [Giovannibattista LEONI]: *Le solennissime feste et gloriosissimi trionfi fatti nella città di Possonio. Nella coronation del Serenissimo Principe Ridolfo Arciduca d'Austria, figliolo di Sua Maestà Cesarea, coronato Re di Ongaria.* Venezia, Christophoro Zanetti, 1572. (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban OSZK], Röpl. 286.) Fol. Allr–AIVv (magyarul: Kiss Farkas Gábor: A Ragyogó Mágus, avagy a Balassák az udvari ünnepélyeken. In: *Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra. Fiatal kutatók Balassi-konferenciája.* [Traditio Renovata, 1.] Szerk. Uő. Budapest, ELTE BTK, 2004. 273–279. DRASKÓCZY Eszter fordítása); Stephanus Winandus PICHUUS [PIGGE]: *Hercules prodicius [...]* Antwerpia, Christoph Plantin, 1587. Fol. 184–189, 570–590 (egymástól függetlenül kiadta: Robert LINDELL: *Hercules prodicius and the Coronation of Rudolf II as King of Hungary.* In: *Mito e realtà del potere nel teatro. Dall'Antichità classica al Rinascimento.* A cura di M. CHIABÒ–F. DOGLIO. Viterbo, Centro studi sul teatro medioevale e rinascimentale, 1988. 349–354; TARDY Lajos: Koronázási riport utléírással [1572]. In: Uő: *Históriai ínyencfalatok.* Budapest, Laude, 1989. 59–63; HOWARD LOUTHAN: *The Imperial Court of Maximilian II. Two Excerpts from Hercules Prodicius. Comitatus*, 23. 1992. 103–105); Wolf Unverzagt császári udvari titkár beszámolója, amelyet Ludwig Haberstock bajor követ másolt le V. Albert bajor fejedelemnek (kiadta: Hilda LIETZMANN: *Quellen zur ungarischen Krönung Rudolfs II. im Jahre 1572. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 42. 1992. 63–101); Emilio Stanghellino követ levelei Guglielmo Gonzaga mantovai hercegnek (kiadta: *Le Collezioni Gonzaga. Il Carteggio tra la Corte Cesarea e Mantova [1559–1636].* [Fonti, Repertori e Studi per la Storia di Mantova. Collana del Centro Internazionale d'Arte di Cultura di Palazzo Te, Repertori.] A cura di Elena VENTURINI. Milano, Silvana Editoriale, 2002. Nos. 99–105); *Descriptio Coronationis [...]*, Bécs, Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (a továbbiakban ÖStA AVA FHKA HKA) Reichsakten, Fasc. 203, Konv. I., fol. 26r–48r és Bécs, Österreichische Nationalbibliothek (a továbbiakban ÖNB), Cod. 8674, fol. 13r–31r (kiadta: KOVÁCHICH Márton György: *Solennia inauguralia [...]* Pestinum, Matthias Trattner, 1790. 23–38). Ld. még Thomas DACOSTA KAUFMANN: *Variations on the Imperial Theme. Studies in Ceremonial, Art, and Collecting in the Age of Maximilian II and Rudolf II.* (A Garland Series, Outstanding Dissertations in the Fine Arts.) New York–London, Garland Publishing, 1978. 40–43; Karl VOCELKA: *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612).* (Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs, 9.) Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (a továbbiakban ÖAW), 1981. 128; Kiss 2004 (*ld. ez a j.*) 96–106; Thomas DACOSTA KAUFMANN: *The Festival Designs of Jacopo Strada Reconsidered. Artibus et Historiae*, 31. 2010. No. 62. (In *memoriam Konrad Oberhuber, Part II.*) 180–185; Borbála GULYÁS: *Festivities Celebrating the Coronations of the Habsburgs Maximilian and Rudolf as King of Hungary in Pozsony/Bratislava, 1563 and 1572.* In: *Eagles Looking East and West. Dynasty, Ritual and Representation in Habsburg Hungary and Spain.* (Habsburg Worlds, 4.) Ed. by Tibor MARTÍ–Roberto QUIRÓS ROSADO. Turnhout, Brepols Publishers, 2021. 90–95.
- 8 Helen WATANABE O'KELLY: *The Early Modern Festival Book: Function and Form.* In: *Europa Triumphans. Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, 1. (Publications of the Modern Humanities Research Association, 15.) Ed. by J. R. MULRYNE et al. Aldershot, MHRA–Ashgate Publishing, 2004. 3–17.
- 9 Angelus CHABRIELIS: *Libellvs Hospitalis Mvnicificentiae Venetorum in excipienda Anna Regina Hvngariae.* Venetia, Bernardus Venetus de Vitalibus, 1502 (OSZK, App. Hung. 64).
- 10 *Kunig Ferdinande[n] [...]. Einreytten vnd Krönung zu Stuhlweyssenburg in Hungern.* [Augsburg], [Heinrich Steiner], 1527 (OSZK, Röpl. 78).
- 11 Štefan HOLČÍK–Jana LUKOVÁ–Zuzana FRANCOVÁ: *Coronation Festivities. Krönungsfeierlichkeiten Bratislava/Preßburg 1563–1830.* Bratislava, Múzeum mesta Bratislavy, Galéria mesta Bratislavy, 2015; SOLTÉSZ Ferenc–TÓTH Gábor–PÁLFFY Géza: *Coronatio Hungarica in nummis. A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916).* Budapest, BTK Történettudományi Intézet, 2016.
- 12 Heinrich WIRRICHT: *Ein warhaftige Beschreibung [...]* [Wien], Michael Zimmermann, 1563 (ÖNB, 61541-B, 64.F.8).
- 13 Heinrich WIRRICHT: *Ordenliche Beschreibung [...]* Wienn, Blasius Eber, 1571 (OSZK, Ant. 1271, Ant. 1821; München, Bayerische Staatsbibliothek [a továbbiakban BStB], Rar. 2042).

A mű azonban olasz nyelven íródott, amely az ünnepek iránti fokozott itáliai érdeklődésről is tanúskodik. Giovanbattista Leoni könyvecskéje Velencében látott napvilágot 1572-ben,¹⁴ és olyan népszerű lett, hogy még ugyanabban az évben három további kiadást ért meg (megint Velence, Firenze és Róma). Ezek egyikében sincsenek illusztrációk, ugyanakkor a velencei szerzőnek köszönhetjük a lovagi torna egyik legbővebb leírását.

Egyelőre nem ismert olyan sokszorosított grafika, amely az 1572. évi ceremónia eseményeit mutatja be, pedig lehetségesnek tartom, hogy készült ilyen. Leginkább illusztrált röplapként képzelhető el, mint a megelőző (I. Miksa, 1563)¹⁵ és a következő (II. Mátyás, 1608)¹⁶ koronázás esetében.

Rajzok

Rajzokkal jóval ritkábban találkozunk a kora újkori magyar koronázásoknál. Először is idesorolhatók azok az egyszerűbb, rendszerint praktikus használatra szánt ábrák, amelyek a ceremónia lebonyolítása kapcsán keletkeztek. A koronázások a Magyar Királyság legfontosabb állami ünnepei voltak, így nagyszabású előkészületeket, 1527-től pedig a Habsburg Monarchia közös udvara és a magyar közigazgatás között is folyamatos egyeztetéseket igényeltek.¹⁷ Ezek bőséges levéltári iratanyagában pedig olykor fel-felbukkan egy-egy rajz is. Például magyarázó rajz készült a főbb helyszínekről (1622, Sopron¹⁸), máskor pedig felvázolták az ünnepi bevonulás sorrendjét,¹⁹ a királyi lakoma ülésrendjét,²⁰ vagy épp a koronálási lepecsételések módját.²¹ Minden bizonnyal készültek vázlatok az ünnepek efemer építményeihez, dekorációjához és jelmezeihez is, ám

ezekből magyarországi példát – a valószínűsíthető kosztümterveken kívül – nem ismerünk.

Néhány egyszerűbb vázlat mindenesetre 1572-ből is fennmaradt: a koronázási zseton előrajzai őrződtek meg a bécsi udvar előkészületekkel kapcsolatos iratai között.²² Az arany-, illetve ezüstzsetont az új magyar király, Rudolf a hagyományoknak megfelelően a koronázási menet során szórta a nép közé Pozsony utcáin. Kétféle érmet terveztek: a lavírozott tollrajzokon az előlap azonos, a koronás Magyarország-címer díszíti, míg az egyik hátlapjára *Patrona Hungariae*-ábrázolás, a másiké pedig egy, a koronázásról szóló latin felirat került.

Rajzok keletkeztek, képriportjelleggel, a koronázások folyamán, illetve utólag is. Például Giuseppe Arcimboldo 1575–1576-ban két karakteres profilportrét rajzolt Rudolfról német-római, illetve cseh királlyá koronázása alkalmából, a saját képaláírása szerint még a helyszínen: a Regensburgban, illetve Prágában keletkezett rajzok a császári koronával, illetve a cseh koronával a fején ábrázolták az új uralkodót.²³

Kosztümtervek és jelmezes lovagi tornák

Az itt bemutatandó kosztümtervek a bécsi udvar két meghatározó észak-itáliai művésztől, a milánói Giuseppe Arcimboldótól, illetve a mantovai Jacopo Stradától és műhelyétől származnak. Eldönthetetlen viszont, hogy az ünnepi előkészületek rajzi terméséhez vagy az esemény (egyidejű vagy utólagos) megörökítéséhez kellene-e sorolnunk őket, sőt lehetnek közöttük meg nem valósult, illetve eleve fiktívnek szánt jelmezek is.

14 [LEONI] 1572 (ld. 7. j.) (OSZK, Röpl. 286 [Venetia, Christoforo Zanetti], App. Hung. 453 [Fiorenza, k. n.]; App. Hung. 1836 [Roma, Antonio Blado]; ÖNB, 49.S.22 [Venetia, Domenico Farri]). A szerzőjét azonosította: Kiss 2004 (ld. 7. j.) 98.

15 ZSÁMBOKY János–Donat és Martin HÜBSCHMANN, 1564–1565: Bratislava, Galéria mesta Bratislavy (a továbbiakban GMB), C 7196 (német nyelvű, színezetlen fametszettel); BStB, Rar. 250, fol. 20r (a kiadvány végére utólag bekötve); Bécs, ÖAW, Sammlung Woldan, A-V(Bi):OE/Hun 8; Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, *Machnizky-atlasz*, fol. 2564–2565-IV.B között (mindhárom latin nyelvű, színezett fametszettel), illetve másolatok: OSZK, *Régi magyar könyvtár*, III. 1480–1711. *Pótlások, kiegészítések, javítások*, 1. Összeáll. DÖRNYEI Sándor–SZÁLKA Irma. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1990. No. 5293; ÖNB, POR NB 202.790 CR.

16 1. pl. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, 3135; 2. pl. Uo., 3137; 3. pl. GMB, C 1463.

17 Vö. PÁLFFY 2005 (ld. 6. j.) 1022–1025.

18 PÁLFFY Géza: *A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei*. Sopron–Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár

Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára–MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 104. kép.

19 Borbála GULYÁS: Einzüge und Krönungszüge in Ungarn. In: *Visuelle Kultur der Herrscherrepräsentation in Städten des habsburgischen Reichs von Ferdinand I. bis Josef I.* (1526–1711). Hg. von Herbert KARNER–Veronika DECKER. Wien, ÖAW, 2024 (megjelenés alatt).

20 PÁLFFY 2005 (ld. 6. j.) 1009–1010, 1081, 1084.

21 Soós István: A koronázási jelvények menekítései a napóleoni háborúk korában (1805–1806, 1809). In: *A Szent Korona magyarországi kalandjai (14–21. század)*. Szerk. PÁLFFY Géza. Budapest, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, 2023. 395, 28. kép.

22 ÖStA AWA FHKA HKA Reichsakten, Fasc. 203, Konv. I., fol. 54 (közli: SOLTÉSZ–TÓTH–PÁLFFY 2016 [ld. 11. j.] 76).

23 Národná galerie Praha, Itsz. 40155 (*Arcimboldo 1526–1593*). Ausstellungskatalog. Hg. von Sylvia FERINO-PAGDEN. Wien–Paris, Kunsthistorisches Museum–Musée du Luxembourg–Skira, 2008. No. III.11 [Sylvia FERINO-PAGDEN].

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy Arcimboldo és Strada rajzai olyan kötetekben találhatóak, amelyek ömlesztve, többségében felirat és dátum nélkül tartalmazzák 1570-es évekbeli Habsburg-udvari fesztiválok kosztümterveit. A bécsi udvar ezeket az ünnepeket egy-egy jelentős udvari esemény (esküvő, koronázás, az új uralkodó bevonulása) alkalmából rendezte meg, több különböző városban (pl. Prága, 1570; Bécs, 1571; Graz, 1571; Pozsony, 1572).²⁴ Ilyenkor mindig sor került jelmezes viadalokra is, amelyek eléggé hasonlítottak egymásra, mert ugyanazt az új ferrarai dramatikus lovagjátéktípust, a *cavalleriát* követték.

E tornák allegorikus cselekményének a kibogozása a helyszíni nézőknek, az írott beszámolók készítőinek – és, tegyük hozzá, az utókornak – sem egyszerű feladat. Bár a humanista szerzők elkészítették az adott ünnepségre az allegória magyarázatát, és ezek Ferrarában meg is maradtak, azonban az említett Habsburg-udvari tornák közül csak az 1571-es bécsié ismert,²⁵ a többi – így a pozsonyié is – elveszett. A nézők még a rövidített kerettörténetet és tornaszabályzatot (*Cartell*) is megkapták a helyszínen, hogy tudják követni a történéseket, ezeket olykor a nyomtatott beszámolók is közölték (pl. Graz, 1571²⁶). És bár Pozsonyban is osztogattak ilyet, a szövege azonban ennek sincsen meg. Így maradnak a rendelkezésre álló források, amelyek bár bőségesek, de leginkább egy sajátos, madárlátta puzzle-készletre emlékeztetnek: egyes darabkái ugyan összeillenek, mások viszont nem, mert a kép ugyanazon részletét más-más változatban tartalmazzák, a további darabkái pedig már rég elvesztek.

Itáliai előzmények: a ferrarai cavalleria

A korabeli európai udvarokban az ünnepek előkészületei az udvartartás tagjai és az itt szolgáló művészek közötti szoros együttműködést igényeltek.²⁷ A progra-

mot rendszerint az udvari humanisták állították össze,²⁸ a művészek pedig, velük kooperálva, az efemer építmények, dekorációk és jelmezek tervezését és kivitelezését végezték. Így udvari művészek dolgoztak, helyi mesterek bevonásával, a magyar király(nő)- és királynékoronázásokon is.

A Habsburgok esetében az itáliai igazodást elősegítették az uralkodócsalád és a különböző itáliai fejedelemségek egyre szorosabbra fűződő dinasztikus kapcsolatai. Ekkortájt, 1565-ben ünnepelték II. Miksa két testvére, Johanna, illetve Borbála hercegnő esküvőjét Ferrazében, illetve Ferrarában, amelyek több ponton is kapcsolódtak a pozsonyi koronázásokhoz.

Firenzében I. Francesco Medici és Habsburg Johanna menyegzőjének az efemer dekorációja, többek között a menyasszony bevonulására szánt tizenegy diadalkapu, Vincenzo Borghini programja nyomán Giorgio Vasari-tól és műhelyétől származott. Vasari ez alkalomból a Palazzo Vecchio Michelozzo-udvarába egy új, groteszk faldekorációt is készített, amely a legfontosabb Habsburg-fennhatóságú városok látképeit is tartalmazta. Ma is ott látható köztük Pozsony (*Possonia*) vedutája,²⁹ amely épp az 1563. évi koronázás említett fametszete (4–5. kép) alapján készült.

Ferrarában pedig a II. Alfonso d'Este és Habsburg Borbála 1565. decemberi esküvője alkalmából megrendezett dramatikus lovagi torna (1. kép) jelentett fontos inspirációt az elkövetkezendő időszak Habsburg-rendezésű jelmezes viadalai számára. A herceg 1561–1570 között öt ilyen jelmezes tornát (*cavalleria*) rendezett udvarában,³⁰ a sorozatnak az 1570-től kezdődő ferrarai földregések vetettek véget. A játékok közül az 1565-ben tartott esküvői előadás, valamint az 1569-ben és 1570-ben rendezett lovagjáték motívumai is feltűnnek majd az 1572. évi pozsonyi tornán.³¹

Az 1565-ös ferrarai esküvőn A Szerellem Temploma (*Il Tempio d'Amore*) lovagjátékhoz³² (1. kép) a palota kertjé-

24 KAUFMANN 1978 (ld. 7. j.) 28–45, ld. még *Wir sind Helden. Habsburgische Feste in der Renaissance*. Ausstellungskatalog. Hg. von Wilfried SEIPEL. Wien, Kunsthistorisches Museum–KHM Schloss Ambras, 2005. passim.

25 ÖNB, Cod. 10206 (Giovan Battista Fonteo).

26 WENZEL SPONRIB: *Warhaffte Beschreibung [...] Grätz*, Zacharias Bartsch, 1572. Fol. Glr–Gillv (OSZK, Ant. 1272; ÖNB, 66.C.36).

27 A Jagelló-kori magyar királyi udvarban hasonló jelenség figyelhető meg: GULYÁS Borbála: Ünnepek, palotások és mesterek a Jagelló-kori királyi udvarban. *Ars Hungarica*, 41. 2015. 4. sz. 421–435.

28 ALMÁSI Gábor: *A respublica litteraria és a császári udvar a 16. század második felében. Aetas*, 20. 2005. 3. sz. 28; Kiss 2004 (ld. 7. j.) 102–106.

29 *Nozze italiane. Österreichische Erzherzoginnen im Italien des 16. Jahrhunderts*. Ausstellungskatalog. Hg. von Sabine HAAG. Wien–Innsbruck, Kunsthistorisches Museum–Schloss Ambras, 2005. No. 1. 10 (Margot RAUCH); Ivana KVETÁNOVÁ: *Veduta Possonie – Bratislavy v Palazzo Vecchio vo Florencii a jej ukrytý príbeh*. *Ars*, 49. 2016. 1. sz. 20–41.

30 Ezekről összefoglalóan ld. Alessandro MARCIGLIANO: *Chivalric Festivals at the Ferrarese Court of Alfonso II d'Este*. (Stage and Screen Studies, 2.) Bern, Peter Lang, 2003.

31 Kiss 2004 (ld. 7. j.) 105.

32 [Agostino ARGENTI]: *Cavallerie della città di Ferrara. Che contengono il Castello di Gorgoferusa. Il Monte di Feronia. Et il Tempio d'amore*. [Ferrara], F. Rossi, 1566.

1. G. B. Aleotti (?): *Il Tempio d'Amore* színpadképe. A Gyémántok és a Gyönyörűségek palotája és a Szerelem Temploma terve. Ferrara, 1565 Tollrajz, 1565 körül. Modena, Archivio di Stato di Modena, Mappario Estense, Fabbriche, No. 92/52A Su concessione del Ministero della Cultura

2. Leonardo da Brescia (?): *L'isola Beata*. Ferrara, 1569 Lavírozott tollrajz, 1580 körül (?) Ferrara, Biblioteca Comunale Ariostea, Classe I, 814

ben egy külön *teatrót* emeltek. Az allegorikus cselekmény akörül bontakozott ki, hogy a lovagok Mágusnőkkel (*Maghe*) és kis Démonokkal (ördögökkel) (*Demonietti*) megküzdve igyekeztek bejutni a – még Tökéletlen – Szerellem Templomába (*Tempio d'Amore imperfetto*), mert csak ezen keresztül vezetett az út az Erény, illetve a Dicsőség Templomába (*Tempio di Virtù/d'Honore*). Ezek később átváltak a Gyémántok, illetve a Gyönyörűségek palotájává (*Palagio di diamanti/delle delitie*), a Szerellem Templomát pedig egy sziklás hegy borította be négy *grottával*. A szentély az utolsó jelenetben ismét előbukkant – immár a Tökéletes Szerellem Templomaként (*Tempio d'Amore perfetto*) – és az épületből három Grácia német nyelven köszöntötte az új hercegnét.

1569-ben egy még nagyszabásúbb, *naumachiával* kombinált előadás következett, *A Boldogok Szigete* (*L'Isola Beata*),³³ amelyet Borbála nagybátyja, Habsburg Károly látogatása alkalmából tartottak (2. kép). A főherceg Firenze érintésével érkezett Ferrarába, ahol a d'Este-udvar a számára rendezett Medici-látványosságokat egy még összetettebb *cavalleria* bemutatása révén próbálta felülmúlni. A torna allegóriája a herceg titkárától, a humanista Giovan Battista Pignától származott, a dekorációkat és valószínűleg a jelmezeket is a neves udvari antikvitás-szakértő, Pirro Ligorio tervezte. A viadal során a Bánat Mágusnője (*Maga del dispiacere*) egy Ferrara mellett, a Pó folyón felépített mesterséges szigetet (Boldogok Szigete/*Isola Beata*) és annak erődjét védte küklopszok, vademberek és tengeri szörnyek segítségével testvére, az Öröm Mágusnője (*Maga del piacere*) és csapatai ellen. Majd bekapcsolódott a küzdelembe a Harag, illetve a Zűrzavar Mágusnője (*Maga del furore/della confusione*), ezután hajón érkezett Venus, Minerva és Cupido társaságában. Zárásképpen, míg a Múzsák zenéltek, Venus tartott beszédet, és parancsára elsüllyesztették a szigetet.

Végül 1570-ben került sor az utolsó *cavalleriára*, *A Ragyogó Mágusra* (*Il Mago Rilucente*),³⁴ amellyel Alfonso nővére, Lucrezia d'Este és II. Francesco Maria della Rovere urbinói herceg menyegzőjét ünnepelték. A torna egy szabályos négyzet alakú küzdőtérrel zajlott, amelyet antikizáló loggiákkal szegélyeztek. A viadal szintén a

Bánat, illetve az Öröm Mágusnőjének (*Maga del piacere/dispiacere*) a lovagjai, többek között három-három Mágus (*Magi*), köztük egy-egy főmágus részvételével zajlott. A küzdelem során a szembenálló feleket egy efemer tornyot hordozó harci elefánt, illetve egy rinceos is támogatta.

Ezen az *all'antica* lovagi tornákon tehát áttevődött a hangsúly a tényleges fizikai küzdelemtől a drámai cselekményre, amelyet az udvari humanisták allegorikus és mitologikus elemekből gyúrtak össze, és moralizáló értelmezéssel láttak el. A viadalt szöveges, zenei és táncos betétek is tarkították, például a főszereplőktől beszédek hangzottak el, a lovagok közé pedig *commedia dell'arte* színészek és artisták is gyűltek. A minél lenyűgözőbb összehatás érdekében különös figyelmet fordítottak a színházi effektekre (a tűzijátékra, a megvilágításra, a zenei aláfestésre, a szokatlan hanghatásokra), a hatalmas mozgó díszleteket is kezelni képes, bravúros színpadtechnikára, az *all'antica* efemer építményekre és dekorációkra (például diadalkocsikra, szobrokra), legfőképpen pedig a résztvevők jelmezeire, az „invenciókra”.

A bécsi udvar jelmezes tornái

A ferrarai *cavalleria* részben a diplomáciai kapcsolatok, részben a bajor fejedelmi udvar közvetítése révén vált divatossá a bécsi Habsburg-udvarban, amelyet azután a helyi hagyományokkal ötvöztek. Az Alpoktól északra az első ilyen típusú jelmezes lovagjátéka Münchenben került sor, amelyet V. Vilmos bajor herceg és Lotaringiai Renáta esküvője alkalmából tartottak (1568).³⁵ Ezután következett az a két jelmezes torna, immár a bécsi udvar rendezésében, amelyek közvetlen előzményei lettek a pozsonyi viadalnak.

1570-ben Prágában tartották a cseh országgyűlés alatt II. Fülöp spanyol király és Ausztriai Anna *per procuratorem* esküvőjét. Ennek alkalmából egy többnapos kosztümös lovagjátékot rendeztek a várban, illetve az Óváros főterén, amelynek a beszámolója az egyik főszereplő, Zirfeo mágus (*Zirfeo Schwartzkünstler*) neve alatt jelent meg.³⁶

33 Hercole Estense TASSONE: *L'Isola beata torneo fatto nella città di Ferrara* [...] [Ferrara], 1569.

34 Giovanni Battista PIGNA: *Il Mago Rilucente. Torneo fatto nella città di Ferrara* [...] [Ferrara], 1570.

35 Heinrich WIRRICHT: *Orden[t]liche Beschreibung* [...] München, 1568. Ld. még KARL VOCELKA: *Habsburgische Hochzeiten. 1550–1600. Kulturgeschichtliche Studien zur manieristischen Repräsentationsfest.*

(Veröffentlichungen der Kommission für die Neuere Geschichte Österreichs, 65.) Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1976. 55–63; OTTO G. SCHINDLER: Zan Tabarino „Spielmann des Kaisers”. Italienische Komödianten des Cinquecento zwischen den Höfen von Wien und Paris. *Römische-Historische Mitteilungen*. 43. 2001. 428–432.

36 ZIRFEO SCHWARTZKÜNSTLER: *Orden[t]liche Beschreibung* [...] [H. n.], 1570. Ld. még VOCELKA 1976 (ld. 35. j.) 103–105; KAUFMANN 1978 (ld. 7. j.) 28–33; SCHINDLER 2001 (ld. 35. j.) 439–448.

3. Giovanni Battista Fonteó–Giuseppe Arcimboldo: Az 1571. évi bécsi esküvő alkalmából rendezett jelmezes gyűrűviadal
Színezett fametszet. WIRRICHS 1571 (ld. 13. j.).
Bécs, MAK – Museum für angewandte Kunst, BI 1453
© Wien, MAK / fotó: Georg Mayer

Ez volt Arcimboldo első dekoratőri megbízása a Habsburg-udvarban, amelyért 100 tallérral jutalmazták. Az ő jelmezeivel megvalósuló gyűrűviadalon például Zirfeo mellett szerephez jutott még ellenfele, Asanes, a démonok vezére, továbbá két sárkány, akik egy tűzijátékot lövellő hegyen laktak sok démonnal, a kerekasztal három lovagja (egyikük Tiroli Ferdinánd főherceg), Fama, Argus, egy sárkány vontatta diadalkocsin Medea, valamint Iason az aranygyapjával (Szász Ágost választófejedelem), Zetes (II. Miksa), Meleagros (Bajor Vilmos herceg), Theseus (II. Miksa főlovászmestere) és egy valódi, hadi trófeákkal megrakott elefánt is, sőt az egyik menetet maga Arcimboldo vezette.

Majd 1571-ben következtek Habsburg Károly főherceg és Bajorországi Mária említett esküvőjének az ünnepségei Bécsben, majd Grazban, ismét Arcimboldo ter-

vezésében (3. kép).³⁷ A bécsi torna gyűrűviadalának az allegóriája Iuno, a házasság istennője és Europa harca köré épült, utalva a törökök elleni lepantói győzelemre. A szembenálló felek támogatására felsorakozott például Asia (Károly főherceg), Africa (Ferdinánd főherceg) és America királya (Andreas Teufel), a Hét szabad művészet, Diana és egy egyszarvú erdőlakókkal, amazonokkal és nimphákkal, Neptunus, Minerva és a baglya egy diadalkocsin, Iustitia, Prudentia, Fortitudo, Temperantia és Victoria, Venus, Bacchus, Pluto és Proserpina az Aetnát formázó diadalkocsin (valószínűleg Vilmos és Ferdinánd bajor hercegek), a Négy elem, a Négy szél, a Négy folyó és így tovább. A Négy évszak-invencióban II. Miksa is részt vett két fiával, a Telet maga Miksa, az Őszt főlovászmestere, a Tavaszt Ernő, a Nyarat Rudolf főherceg jelenítette meg. Az allegória szerzője az itáliai

37 WIRRICHS 1571 (ld. 13. j.). Ld. még VOCELKA 1976 (ld. 35. j.) 47–98, 168–183; KAUFMANN 1978 (ld. 7. j.) 33–40.

4. Az 1563. évi pozsonyi torna pályája a tűzijátékkastéllyal
Donat Hübschmann színezett fametszete Zsámboky János röplapján (részlet). Kiadó: Caspar Stainhofer, 1563–1564
München, Bayerische Staatsbibliothek, Rar. 250, fol. 20r után utólag bekötve
(<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00043862?page=41>)

humanista, Giovanni Battista Fonteo volt, a jelmezeket, a kiegészítőket és a diadalkocsikat pedig Arcimboldo mint „fabricator” kivitelezte. A humanista és a festő szoros együttműködését mutatja, hogy a torna magyarozatát megőrző Fonteo-kéziratban található egy hosszú költemény is Arcimboldo jól ismert kompozit portréinak, a II. Miksának készített *Négy évszak*- és a *Négy elem*-sorozatnak az allegorikus leírásával, amely megelőlegezte a festő későbbi *Rudolf mint Vertumnus* portréját³⁸ is.

A pozsonyi torna 1572-ben

1572-ben Pozsonyban a felsorolt tornák több motívuma is visszaköszön. Az itteni allegória írója nem ismert, szerzőjeként több személy is felmerül. Például az udvari humanista és történetíró Zsámboky János, aki jelen volt és beszédet tartott a pozsonyi koronázáson, valamint ismerte a ferrarai *cavalleriák*ban közreműködő Giovan Battista Pignát, illetve Pirro Ligoriót.³⁹ De szóba jöhet

az említett Giovanni Battista Fonteo is, aki Arcimboldo társaként alkotta meg az 1571-ben tartott lovagi torna allegorikus kerettörténetét.⁴⁰

Mivel e dramatikus tornák motívumai ismétlődtek, a komplex cselekmény értelmezése már a helyszínen sem volt egyszerű. Az 1572. évi torna esetében ráadásul sem az allegória írott magyarozata, sem a torna *Cartelle*je nem ismert, és a források rendelkezésre álló darabkái sem mindig illeszthetők össze.

A pozsonyi koronázások lovagi tornáinak a kortárs félreértelmezésére mind 1563-ból, mind 1572-ből említhető egy-egy példa. 1563-ban az első nap zárásaként egy tűzijátékkastély ostromát tervezték – az ormán többek között egy turbános figurával és egy sárkánnyal, felidézve a törökök elleni harcot (4. kép) –, ám a favár véletlenül lángra kapott, és félbe kellett szakítani a küzdelmet. Zrínyi Miklós hajdú mentették ki a puskaoros hordókat, hogy a tribün előkelő nézői meg ne sérüljenek.⁴¹ Forgách Ferencnél viszont az esemény már „Trója égéseként” szerepelt.⁴² 1572-ben pedig szintén az első napon egy sziklát mintázó diadalkocsin egy óriási tojást vontattak be a küzdőterre, amelyből a lelátó előtt

38 Thomas DAcOSTA KAUFMANN: *Arcimboldo. Visual Jokes, Natural History, and Still-Life Painting*. Chicago, University of Chicago Press, 2010. passim.

39 KISS 2004 (ld. 7. j.) 104.

40 KAUFMANN 2010b (ld. 38. j.) 82.

41 Nicolaus ISTHVANFIUS: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*.

Coloniae Agrippinae, Antonij Hierati, 1622. 426; Kržko Pál: Az 1563. évi koronázási ünnepély. *Századok*, 11. 1877. 47.

42 Ghymesí Forgách Ferencz nagyváradi püspök *Magyar történetje*, 1540–1572. *Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt*. (Magyar Történelmi Emlékek, Második Osztály Írók, XVI.) Szerk. MAJER FIDÉL. Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1866. 257.

egy sasnak öltöztetett lovag ugrott ki és köszöntötte az ott helyet foglaló II. Miksa császárt. Mivel túl nagyra méretezték a tojást, volt néző, aki azt hitte, nem egy sasfőka, hanem egy csíz az, ami egy hattýútojásból kelt ki.⁴³

A cselekmény és a szereplők

A háromnapos tornára Pozsony mellett, egy mérföldnyire a Buda felé vezető út mentén, egy nyílt mezőn került sor. Itt két küzdőteret alakítottak ki egymás mellett a gyűrűviadal (*giostra dell'anello/Ringrennen*), illetve a gyalogos összecsapás (*Fußturnier*) számára. A gyalogos pálya mellett pedig favárat (tűzijátékkastélyt) emeltek, ennek ostroma zárta – immár több ezer lovas és gyalogos részvételével – az eseményt.

Az első napon, szeptember 27-én rendezték a gyűrűviadalt. A pályát több lelátó vette körbe. Az egyik oldalán két, hadi trófeákkal díszített piramis állt, ezek közé függesztették fel a gyűrűt, amelyet a pályázóknak a lóról, kopjával kellett eltalálniuk (vö. 3. kép). A jelmezek szempontjából ennek a tornatípusnak az volt az előnye, hogy nem került sor test-test elleni küzdelemre, így a lovakok akár a mozgást jobban akadályozó, bonyolultabb öltözeteket is felvehettek.

A kihívó Károly főherceg⁴⁴ és három zárandoknak (*pe[[l]legrini*) öltözött lovag volt (*Mantenitori*), akik egy Minerva Gimnasiunának nevezett palotából (*palazzo*) jöttek ki az istennő vezetésével. Minerva egy kígyónak (*serpe*) öltöztetett lovon vonult be, nyolc *all'antica* kengyelfutó kíséretében, akik arany páncélt és tollas arany sisakot viseltek (*staffieri vestiti all'antica*). Őket négy jelmezes lovag követte, a Janus-arcú Bölcs tanács (*Consiglio*), a fegyveres Bátorság (*Ardire*) és Erdem (*Valo-*

re), valamint a babérkoszorút viselő Becsület (*Honore*). Együtt körbejárták a küzdőteret, köszöntötték a császárt és a császárnét, majd Minerva egy latin beszédben ismertette a kihívást, és visszatért a palotájába.

Ezután vonultak be a pályázók (*Venturieri*), többek között négy rabszolga (*quadriglia di schiavi*), négy kalóz (*biscaini*), négy cigány (*cingari*), Mercurius a caduceuszal a szárnyas Pegasuson ülve, Caesar egy liktorral *all'antica* öltözetben, a lovon érkező Castor és Pollux, valamint kíséretük (satyrok, nimphák, pánok és silenosok, a Négy évszakot megjelenítve⁴⁵), egy nagy fejű, szárnyakat viselő kék lovag, Ceres a bőségszaruval és nagy faunnal, egy pályázó a paripája homlokán törött szarvasagancssal (aki egy római lovag lehetett), valamint az említett, sasnak öltözött páncélos bajvívó, aki a kocsin érkező óriás tojásból ugrott elő.

Az új király, Rudolf és testvére, Ernő főherceg, valamint kíséretük magyaros viseletben, páncélingben és aranyozott sisakban, szablyával és kopjával felszerelve vonult be,⁴⁶ tíz trombitás, egy dobos, és mintegy száz díszes öltözetű huszár, (valamint) nagy valószínűséggel a magyar főurak és lovasaik kíséretében. Pighius úgy vélte, evvel a „pannóniai ruházattal és fegyverzettel” a hódító Attilát és a hunokat szerették volna ábrázolni, és részletesen bemutatta a magyarok „szittya” öltözékét is.⁴⁷ A mantovai követ megjegyzése pedig, miszerint Rudolf és Ernő „invenció nélkül” vonultak fel, arra vonatkozott, hogy önmagukat alakították, nem személyesítették meg mást.

Másnap, szeptember 28-án egy négyzet alakú térségen (*piazza*) gyalogos tornára került sor. A résztvevők párosával vívtak, egy palánkkal (*barera*) elválasztva. A küzdőtér szélén, egymással szemben, Bellona kasté-

43 LIETZMANN 1992 (ld. 7. j.) 80, vö. KISS 2004 (ld. 7. j.) 97.

44 Habsburg Károly főherceg kihívó volt az 1560. évi Bécsi tornán (*Wiener Turnier*) és az 1571. évi esküvőjét kísérő bécsi viadalon is.

45 Castor és Pollux kísérete PIGHIUS 1587 (ld. 7. j.) 186. szerint. Valószínűleg ugyanerre vonatkozik [LEONI] 1572 (ld. 7. j.) fol. AIIIv: két ifjú (*putti*) egy gömbbel (*sfera*) és a *Tempus edax rerum* [...] mottóval, Flora és Zepirus, Pomona és Vertumnus, négy ókori palatinus (*quadriglia di paladini antichi*), előttük az Idő (*Tempo*) és az Öregség (*Vecchiezza*) gyalogosan.

46 [LEONI] 1572 (ld. 7. j.) fol. AIIIv: „Comparuero il Rè, il Principe Ernesto con molti di principa li della lor corte armati, & vestiti all'vnghera, accompagnati da cinque cento caualli in circa degl'istessi vngari.”; VENTURINI 2002 (a mantovai követjelentés, ld. 7. j.) No. 104: „Il serenissimo re col principe Ernesto, vestiti all'vnghera con camise di maglia et morioni in capo, col tapeto innanzi all'arcione, senza invention alcuna”, LIETZMANN 1992 (a bajor beszámoló, ld. 7. j.) 80: „Der König und Erzhertzog Ernst zogen »auff guet Ungerisch«, in Panzerhemden mit vergoldetem Helm, Säbel und Lanze ein. Sie führten zehn Trompeter, einen Heerpauker und 100 Husaren mit

sich, die bei der Reverenz vor dem Kaiser fast die ganze Rennbahn ausfüllten.” (H. LIETZMANN kivonata).

47 PIGHIUS 1587 (ld. 7. j.) 185: „Rudolf király, hogy az ország nagyjai és alattvalói előtt a nép barátjának és jóakarójának mutassa magát, fivérével, Ernő főherceggel együtt, színmagyar öltözetben és fegyverzetben (*habitu atque armatura prorsus Pannonica ingenti*), trombitaharsogás közepette lépett a pályára jól felszerelt, jeles lovakból álló kis csapata élén. Attilának, a hódítónak győzedelmes csapatait akarták megjeleníteni fegyvereikkel és viseletükkel. A nemes lovak szépségével, hímzett takaróival, szügyeik drágaköves, aranytól fénylő ékeivel, a harcok szittya öltözékével (*Martiorum hominum apparatus Scyticus*), vad kinézetükkel, a fejük búbjág leborotvált hajviseletükkel, sujtásos mentéjükkel (*virgatae tunicae*), arany és ezüst tarkázott mellvértjeikkel, aranyozott kézijáikkal, bíborral és külhoni ritka bőrökkel borított-díszített, nyilakkal teli puzdráikkal, tarkára festett lándzsáikkal, valamint vasbuzogányaikkal és súlyos, aranyozott csákányaikkal a nézősereg szemé egyszerűen nem tudott betelni.” TARDY 1992 (ld. 7. j.) 61.

lya (*castello*) (Leoninál egy *grotta*), illetve Venus kastélya (*castello*) helyezkedett el, rajta Bellona, illetve Venus templomával (*vn tempio nella cima consecrato à Bellona/Tempio di Venere*) és az azt birtokló istennő stukkószobrával. Az első (barlangszerű) építményben egy öreg Mágus (*Negromante*) lakott, az ajtaját három démon (*demone*), az Öröm (*Felicità*) (a mantovai követnél Hírnév/*Fama*), az Erő (*Fortezza*) és az Okosság (*Prudenza*) őrizte. A másik kastélyban pedig egy idős Mágusnő (*Maga*) élt, akinél szintén három démon, a Széthúzás (*Dissidia*), az Érzékiség (*Sensualità*) és a Testiség (*Carnalità*) állt őrt. A démonok igyekeztek a bajvívókat a saját oldalukra állítani, és az egyik vagy a másik építményhez vezetni. Egy tétova lovag miatt azonban a Mágus és a Mágusnő összeveszett, és egymás ellen küldték az embereiket.

A négy sarokból indulva összesen százan vonultak be a küzdőtérre (*folia*), négy, eltérő színű mezt viselő, 24 fős csapatban, Rudolf király, Ernő főherceg, Károly főherceg, illetve a bajor Vilmos herceg vezetésével. Ezután páronként küzdöttek meg egymással, kopjával (*picca*), majd törrel (*stocco*). A program II. Miksa bankettjével fejeződött be a királyi várban, amelyet álarcosbál (*maschera*) zárt.

Az utolsó napon, szeptember 30-án került sor a gyalogos torna küzdőtere mellett a nagy méretű favár ostromára, amelyet a források többnyire „városként” emlegetnek. A tűzijátékkastély mint látványosság inkább német területen volt gyakori.⁴⁸ Az erődöt Rudolf, az új király parancsára nagyszámú lovassággal (magyar huszárok, németek, csehek), gyalogsággal (osztrákok, német páncélosok, pozsonyi polgárok) és tüzérséggel ostromolták, amelyhez játékfegyvereket – fakardot és fából készült golyókat kilövő ágyúkat – használtak. A sikeres ostrom után Forgách Simon szerint „hamis fejeket” és „csinált embereket” raktak a favárra, valószínűleg azért, hogy a küzdelem végén – mint 1563-ban is tervezték (4. kép) – a bábukkal együtt felrobbantsák. Ám

lehet, hogy erre mégsem került sor, mert szintén ő írja, hogy „Az várat meg nem égették, hanem épen hagyák”.⁴⁹

A jelmezes invenciók

E tornákon elvárták a meghívottaktól a jelmezes megjelenést, az „invenciót”, és a küzdelem végeztével ezért is díjat (*favore/Dank*) osztottak ki. Így történt ez az említett 1571. évi bécsi és grazi esküvő alkalmával is. A bécsi torna (3. kép) *Cartelljének* egy kéziratos példánya⁵⁰ szerint, amely Tiroli Ferdinánd főhercegére lehetett, a győztes bajvívók mellett a hölgyek javaslatára azt is díjazták, aki a küzdőtéren „a legszebb invencióban jelent meg”. Grazban pedig a *Cartell* alapján öt díj talált gazdára: négyet a lovagi tornán elért eredményekért adtak át, az ötödik pedig szintén a hölgyek döntése alapján annak járt, aki „a legjobban és legszebben volt feldíszítve”.⁵¹

A lovagi tornákra készült jelmezek egyes kiegészítői igen sokba is kerülhettek. A bécsi udvarban a pozsonyi koronázás előkészületei párhuzamosan zajlottak az 1570. évi prágai, illetve a szintén 1570-ben megtartott speyeri *per procuratorem* esküvővel (IX. Károly francia király és Ausztriai Erzsébet). II. Miksa megbízásából a Cseh Udvari Kamara a két menyegző, illetve a koronázás jelmezeihez együttesen szerezte be a madártollakat, amelyekért Franz Parman „toldíszítőnek” (*Feder-schmücker*) munkadíjjal együtt összesen kb. 2900 forintot fizetett ki.⁵²

Pozsonyban is hosszas tervezést igényelt a részt vevő lovagok megfelelő invenciójának az elkészítése. Úgy tűnik, az új király, Rudolf és Ernő főherceg megrendelt tornafelszerelése végül nem, vagy csak részben készült el, ezért olyan páncélokot kellett a viadalon használniuk, amelyeket Csehországból kaptak. II. Miksa ugyanis arra kérte⁵³ a cseh királyi főmarsallt, V. Pertold z Lipét, hogy a lehető legtöbb páncélját küldje el Rudolfnak és Ernőnek a lovas és gyalogos tornára Pozsonyba, mert

48 Arthur Lotz: *Das Feuerwerk. Seine Geschichte und Bibliographie*. Leipzig, Hiersemann, [1941]. 21, 33, 98; Borbála Gulvás: „gegen den Bluedthunden und Erbfeindt der Christenheit”. Thematisierung der Türkengefahr in Wort und Bild an den höfischen Festen der Habsburger in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. (Studia Jagellonica Lipsiensia, 14.) Hg. von Robert BORN–Sabine JAGODZINSKI. Ostfildern, Thorbecke, 2014. 219–220, 228. A pozsonyi várostrom előzményei közé az 1560-as Bécsi torna (*Wiener Turnier*) utolsó viadala, továbbá Miksa 1563. évi római királlyá koronázását követő bécsi bevonulásának, illetve pozsonyi koronázásának a tűzijátékkastélya (4. kép) sorolható (GALAVICS 1986 [ld. 3. j.] 61; GULVÁS Borbála: A török elleni harc megjelenítése a Habsburgok udvari ünnepeiben a 16. században. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk. Ács Pál–Székely Júlia. Budapest, Balassi Kiadó, 2012. 258).

49 *Forgách Magyar története 1540–1572* (ld. 42. j.) 512 (FORGÁCH Simon jegyzete).

50 Innsbruck, Tiroli Landesarchiv, Ferdinanda, Pos. 175, Turniersachen (*Wir sind Helden* 2005 [ld. 24. j.] No. 3.25 [Veronika SANDBICHLER]).

51 SPONRIB 1572 (ld. 26. j.) fol. GIIIV.

52 Bécs, 1873. május 8. (Urkunden, Acten und Regesten aus dem K. K. Statthaltereii-Archiv in Prag. Hg. von Karl KÖPL. *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* [a továbbiakban JKSAK], 12. 1891. Reg. No. 8143, idézi: VOCELKA 1981 [ld. 7. j.] 128).

53 Prága, 1572. szeptember 1. (Uo. Reg. No. 8134, idézi: VOCELKA 1981 [ld. 7. j.] 128.)

nem tudták elég gyorsan beszerezni és elkészíttetni a felszerelésüket.

A két bajor Wittelsbach herceg (Rudolf unokatestvérei), Vilmos és öccse, Ferdinánd jelenítették meg az első napon a spártai ikerpárt, Castort és Polluxot. Ehhez a jelmezüket és páncéljukat már előbb megcsináltatták Münchenben, és onnan hozták magukkal. Jóval korábban megérkeztek Bécsbe, és el is kezdték a gyakorlást a gyűrűviadalra a harmadik fiatal hercegi vendéggel, Károly Frigyessel, Jülich, Cleve és Berg trónörökösével (szintén Rudolf unokatestvére).⁵⁴

Károly Frigyes herceg volt az, aki a torna első napján egy képzletbeli római lovagnak, Julius Clivomontanusnak öltözve, az Ifjúság Fejedelmeként vonult fel kíséretével. A rendkívül összetett *all'antica* invenciót a herceg nevelője, a németalföldi humanista és antikvitászakértő, Stephanus Winandus Pighius (Pigge) állította össze. Pighius ott volt a fiatal herceggel Pozsonyban is, neki köszönhetjük a lovagi torna egy másik részletes – antik utalásoktól hemzsegtől – leírását, amely az utóbb fiatalon elhunyt Károly Frigyesnek emléket állító kötetében jelent meg (*Hercules Prodicus...*, Antwerpen, 1587). A mű végén még egy külön mellékletben is elmagyarázta⁵⁵ tanítványa, valamint a Castort és Polluxot megszemélyesítő bajor hercegek pozsonyi *all'antica* invencióit (a kíséret tagjai, jelmez, fegyverzet stb.).

Szintén Pighiustól tudjuk, hogy a torna első napján Pozsonyban is füzeteket (*libellus*) osztogattak, amelyek rövid versekben tartalmazták minden egyes bevonuló jelmez lovag nevét (vagyis hogy kit személyesít meg), hogy milyen nyelven szólítsák a nevén, mi a leszármazása, mi a jövetelének a célja, és milyen jelenetet (*scaena*) mutat be. A szabályzat (*lex de ludis*) azt is előírta, hogy a jelmez „ismeretlen” lovagoknak feltűnően, másokhoz képest „új invenciókkal” kell felvonulniuk.⁵⁶ Ezek végül nem lehettek túlságosan újszerűek, mert a bajor Ferdinánd herceg az első nap után arról írt levelében, hogy

a gyűrűviadal nem is volt olyan szép Pozsonyban, mint egy évvel korábban, a bécsi esküvőn.⁵⁷

Mindenesetre az első nap végén Károly Frigyes avval érdemelte ki a legszebb invenció díját – amelyről itt is a hölgyek döntöttek –, hogy kíséretével „jól vonult és tetszetősen jelent meg”. II. Miksa esti bankettjén pedig a hölgyek négy lovagnak adtak díjat (egy-egy gyűrűt): Rudolfnak, Károly Frigyes hercegnek, egy német lovagnak és Vilmos hercegnek, amelyet ők végül átadtak ismét a hölgyeknek. Bár a forrás erre nem tér ki, itt is lehetett köztük, aki az ötletes invenciójáért kapta a gyűrűt.⁵⁸

Magyar főurak a koronázáson

Kérdés, hogy az 1572. évi koronázáson megjelent magyar résztvevők mindebből mit érzékeltek. A ceremónián a hagyományoknak megfelelően a magyar királyi főméltóságok, az egyházi és világi elit, valamint a rendek képviselői fontos ceremóniális teendőket láttak el. Név szerint sorolja fel őket az a részletes beszámoló, amelynek az egyik példánya a bécsi udvarnak a koronázás előkészítésével kapcsolatos iratai közt maradt meg.⁵⁹ Feljegyzik benne, hogy egy-egy magyar főúr hány lovasal volt ott a koronázáson, és részletesen végigveszik a feladataikat (pl. a Szent Korona és koronázási jelvények, illetve a tíz országzászló hordozása, vagy az étekgógi szolgálat a koronázási lakomán⁶⁰).

A magyar rendek az egész koronázási ünnepség folyamán reprezentatív díszöltözetben és fegyverzetben jelentek meg, amelynek a gazdagságát több beszámoló is kiemelte. A bajor fejedelemnek például arról írtak,⁶¹ hogy amikor a magyarok az ország nevében a szimbolikus országhatárnál fogadták II. Miksát és a leendő királyt, Rudolfot (Pozsony esetében ez a közeli Köpcsényt jelentette), több mint 2600⁶² magyar lovas állt fel igen

54 LIETZMANN 1992 (ld. 7. j.) 71, 79, 95. j.

55 POMPAE . EQVESTRES . DESCRIPTIO..., PIGHIUS 1587 (ld. 7. j.) 570–590 (Kiss 2004 [ld. 7. j.] 100). Az invenció megtervezésében Strada közreműködését is elképzelhetőnek tartja: Dirk Jakob JANSEN: *Jacopo Strada and Cultural Patronage at the Imperial Court. The Antique as Innovation*, I–II. (Rulers & Elites, 17) Leiden–Boston, Brill, 2019. 230–231.

56 PIGHIUS 1587 (ld. 7. j.) 184 (LOUTHAN 1988 [ld. 7. j.] 104).

57 LIETZMANN 1992 (ld. 7. j.) 79, 94. j.

58 „[...] il principe di Cleves, armato all'antica romana [...] et cavalieri [...] che meritamente egli acquisto'l premio, il qual in modo di favore fu distribuito dalle dame di corte a chi meglio s'era portato et più leggiadramente era comparso” VENTURINI 2002 (ld. 7. j.) No. 104.

59 *Descriptio Coronationis...* (ld. 7. j.).

60 PÁLFFY 2005 (ld. 6. j.) 1029–1032, 1067–1069; PÁLFFY Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle*, 47. 2005. 3–4. sz. 271–272; PÁLFFY Géza: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ, mint egy kert”. *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. BUBRÁK Orsolya. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Gondolat Kiadó, 2009. 23, 43. A lakoma után kerülhetett sor Balassi Bálint magyaros táncára, amellyel ISTVÁNFY Miklós szerint mintha a „Panokat és Satyrokat imitálta” volna (*Istvánffy Historia* 1622 [ld. 41. j.] 531), ld. Kiss 2004 (ld. 7. j.) 89–90; PÁLFFY 2005 (ld. 6. j.) 1032.

61 LIETZMANN 1992 (ld. 7. j.) 75, 78. j.

62 A magyar résztvevők száma a forrásokban 2500–4000 között mozog, vö. *Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel*. Ötödik kötet. (1564–1572). Szerk. FRAKNÓI Vilmos. Budapest, MTA, 1877. 411.

díszesen (*prächtiger herausgeputzt*), többek között tollforgós sisakokban, párdúc-, leopárd- és farkasprémekkel felaggatva, hogy azután Rudolf kíséretéhez csatlakozva vonuljanak be jelképesen az országba, majd Pozsony városába.

A torna magyar résztvevői

A magyar főurak minden bizonnyal ott voltak az ünnepséget lezáró lovagi tornán is, azonban az itteni megjelenésükről, esetleges jelmezeikről, fegyverzetükről alig tudunk valamit. A külföldi követek, illetve a humanista szemtanúk beszámolóit a legelőkelőbb nézőkre és bajvívókra fókuszáltak, rajtuk kívül pedig csupán néhány, a bécsi udvarban közismert személyről emlékeztek meg név szerint. Egyedül Balassi András és János neve említődik a beszámolóiban,⁶³ de már a harmadik napi várostrom szereplői között, és a velük a legkevésbé sem szimpatizáló Forgách Ferencnél.

A magyarok száma az 1572-ben rendezett torna első és második napjának a jelmezes viadalain – az 1563. évi koronázás tornáját alapul véve⁶⁴ – nem lehetett nagyon számottevő, kivéve Rudolf megjelenését az első napi gyűrűviadalon, amikor is a frissen megkoronázott uralkodó hangsúlyosan Magyarország új királyaként vonult be a pályára. A kíséretében minden bizonnyal voltak magyarok. 1563-ban Miksa királlyal együtt „Zrínyi Miklós s több magyar mágnás huszároltözetben” jelent meg a pályán.⁶⁵ Hasonlóképpen 1572-ben Rudolf (és Ernő) „jó magyarosan”, huszárok sokaságával együtt érkezett, a bevonulásukat tehát itt is minden bizonnyal a díszes öltözetű magyar főurak és lovasaik kísérték.

Nádasdy II. Ferenc felszerelése

A magyar résztvevők ünnepi megjelenését jól szemlélteti Nádasdy II. Ferencnek és kíséretének a koronázásra készült díszöltözete. A tizenhét éves ifjú, a néhai nádor, Nádasdy Tamás egyetlen fia két kiemelt feladatot kapott a ceremónia során:⁶⁶ ő vitte a tíz országzászló közül az első számút, Magyarország zászlaját, emellett a koronázási lakomán ő adta át Ernő főhercegnek a törülközőt a kézmosási szertartáson, valamint étékfogóként is szolgált a királyi asztalnál. Ennek megfelelően a Zrínyiek után a második legnépesebb kísérettel, összesen 180 lovassal vett részt a koronázáson, nagybátyjával, Kristóffyval együtt.

Nádasdy II. Ferenc reprezentatív díszöltözetét és fegyverzetét udvari ötvöseivel, a sárvári Ötvös András mesterrel készítette el. Augusztus folyamán többféle aranyozott ezüst, illetve ezüstfelszerelést rendeltek tőle: lószerszámokat (a leggazdagabb díszítésű hármass nyakbavetővel készült, ezen 14, a szügyelőjén 26, a farmatringján pedig 21 boglár volt), sisakokat, kettős tollforgókat, egyéb kiegészítőket, továbbá ezüstpoharakat. Ezenkívül egy vértet is csináltattak vele egy ló nyakára való párdücbőrrre 10 tallérért.⁶⁷ Valamint a nyár folyamán Bécsben is vásároltak hadi felszereléseket és textíliákat „a koronázatra” mintegy 900 forintért.⁶⁸ Amikor pedig már Pozsonyba értek, egy helyi mesterrel, Ötvös Bertalannal még díszesebbre alakították át az új „viselő” szabályját, amelyre 4 tallérért boglárokat rakattak.⁶⁹

A forrásokból még az is kiderül, hogy az ifjú Nádasdy Ferenc ott volt a második nap gyalogos tornáján, méghozzá álarcban: szeptember 28-án Pozsonyban „az turnélra” egy „ál orcát” vettek neki 60 dénárért.⁷⁰ Az, hogy csak aznap vásároltatta meg a maszkot, amely nem is

63 *Forgách Magyar története 1540–1572 (ld. 42. j.)* 511–512, vö. Kiss 2004 (ld. 7. j.) 97.

64 1563-ban szintén háromnapos tornát rendeztek. Az első nap lovascsapatok között zajló tornáján („freythurnier”) a két kihívóval szemben kb. harminc pályázó, a második nap gyűrűviadalán („ringrennen”) a két kihívóval szemben kb. negyven pályázó vonult fel, néhányan szintén álnévvél, maszkban jelentek meg (pl. „Herr von Tenebres”, „Rugier [Ruggiero]”, „Bradimont [Bradamante]”, „Lucretia”, „Tarquinia”). Az első napon Balassi András nevét jegyezték fel, és a (félbe szakadt) várostromban is voltak magyarok, a második napon Báthory Miklós, Török Ferenc, Zrínyi gróf (Miklós?), Zrínyi György „és több más magyar” jelent meg (*Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn [1562/63] nach der Beschreibung des Hans Habersack*. [Fontes Rerum Austriacarum Scriptores, 13.] Hg. von Friedrich EDELMAYER et al. Wien, ÖAW, 1990. 202–205). ISTVÁNFY Miklós szerint ekkor Thury György és Gyulaffy László kopjátörésére is sor került (*Istvánffy Historia 1622 [ld. 41. j.]* 426). A körmöcbányai követ az első nap

viadalán Zrínyi Miklóst és huszárjait említi és „számos magyar mágnásról” is említést tesz (KRŽKO 1877 [ld. 41. j.] 46).

65 KRŽKO 1877 (ld. 41. j.) 46.

66 *Descriptio Coronationis...* (ld. 7. j.) fol. 30v, 41r, 46r, 47r (vö. PÁLFFY 2005 [ld. 6. j.], 1068–1069).

67 „26 Augusty attam yt Saruarot ötvös andrasnak az Sarvary ötvösnek lo nyakara ualo parduc bőrrre uert[et] cýnalny týz talert – fl X”, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), E 185, 29–30. t. Az iratcsoportról egy bővebb tanulmányt tervezek.

68 Pl. „Hath Aranyas Sýsakoth, myndenýkbyl hath hat forenton wewen tezen fl 38 d 53³/₄”, Uo.

69 „14 7bris Ötvös bertalannak attam negh talert kyböl az uram w .N[agysága]. uyselo zablyayara boghlarokat cýnalyon – fl IIII”, Uo.

70 „28 7bris [...] Vgan ezen napon az turnelra uettem uramnak w .N[agyságának]. egh al orcat – d 60”, Uo.

került sokba a többi felszereléséhez képest, arra utalhat, hogy előre elkészített jelmeze nem volt, hanem a már meglévő, Ötvös András mestertől megrendelt díszöltözetét egészítette ki ily módon, és így vett részt a küzdelemben. A bajvívók aznap tehát kopjával, illetve törrel csaptak össze. Esetleg utóbbira vonatkozhat egy további adat, miszerint Ötvös András ezüstözött „hegyestőröket” is csináltattak 30 tallérért.⁷¹

Szintén szeptember 28-án, Sennyey Ferenc megbízásából, összesen 35 személynek (Nádasdy Ferenc emberei közül 31, illetve nagybátyja, Kristófiéi közül 4 főnek) fizettek ki név szerint „nyargalásokba” fejenként 1–5 forint közötti összegeket.⁷² Mivel aznap nem lovas torna vonatkozó kifizetés volt, amellyel a két Nádasdy az ezen részt vevő embereit jutalmazta. Az ifjú Nádasdy Ferenc, aki már több fontos feladatot látott el a ceremónián, minden bizonnyal ott volt tehát díszfelszerelésében, lovasaival azok között, akik a magyaros öltözetű új királyt kísérték be a küzdőterre. Több szempontból is ismerős helyzet lehetett ez neki. Ferenc 1567-től Bécsben nevelkedett, ahol bejáratos volt az uralkodó fiaihoz, így a Pozsonyban felvonuló Rudolphhoz és Ernőhöz is, akikkel sok időt töltött, például együtt vadászott velük. 1568 karácsonyán Miksa fiai egy „komédia” szereplői közé is meghívták több nemes ifjúval együtt,⁷³ itt Ferenc „egy istenasszonyt” személyesített meg.

Itáliai mesterek a Habsburgok szolgálatában Magyarországon

A Habsburg Monarchia közös bécsi udvarában számos itáliai mestert találunk, akiknek a jelenléte ekkorra már az Alpokon túl is általánossá vált. Ám nem az 1572-ben tartott pozsonyi koronázás és lovagi torna volt az első

alkalom, amikor a Habsburg-uralkodók egy magyarországi feladattal itáliai mestereket bíztak meg.

Licinio faldekorációja a királyi várba

A velencei Giulio Licinio I. Ferdinánd felkérésére dolgozott a magyar királyi rezidencia, a pozsonyi vár kápolnájának a belső dekorációján.⁷⁴ 1563–1567 között a Magyar Kamarától ezért több mint 1000 forintot kapott. Miután a munka elszámolási viták miatt félbeszakadt, II. Miksa utasítására 1569-ben egy bizottságot küldtek Pozsonyba, hogy a helyszínen becsülje fel a művet.⁷⁵ Ennek, Licinio ajánlására, tagja lett a bécsi udvar szolgálatában álló milánói éremkészítő, Antonio Abondio, egy bizonyos Mátyás szobrász és az a Jacopo Strada, „nostro antiquario” is, aki majd 1572-ben a pozsonyi jelmezterveket is jegyzi. A korszerű, a firenzei Palazzo Vecchio belső díszítésével rokon, groteszk ornamentikából és stukkóból álló díszítés mára elpusztult, a várban viszont máshol töredékesen megmaradtak egy hasonló kifestés⁷⁶ nyomai.

Ferrabosco efemer építményei a két koronázásra (1563, 1572)

Még jelentősebb számunkra a már említett Pietro Ferrabosco,⁷⁷ I. Ferdinánd lombardiai udvari festője és építész, aki 1552–1562 között szintén a pozsonyi királyi vár átalakításán dolgozott (esetleg a kápolnáén is). Ő volt az egyik mestere a bécsi Hofburgnak is, például részt vett a rezidencia új *all'antica* kapujának, a római diadalívet imitáló Schweizertornak a kifestésében (1552–1553) és valószínűleg a megtervezésében. Szintén hozzá köthető számos magyarországi végvár (pl. Győr, Kanizsa, Komárom) korszerűsítése.

Az udvari építész efemer építményeket is készített a különféle ünnepekre. Az 1563. évi pozsonyi magyar koronázásra I. Ferdinánd megbízásából ő tervezte,

71 „2 Septembris Attam ötvös andrasnak az Saruary ötvösnek az hegestörök cinalasara ez wstözny harmync talert – fl XXX”, *Uo*.

72 „28 7bris Az uraymnak attam Seney ferenc uram hagasabol ezen napon penzt nyargalásokba”, *Uo*.

73 Nádasdy II. Ferenc levele Kanizsai Orsolyához, Bécs, 1568. december 19. (*Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*. Kiad. KÁROLYI Árpád–SZALAY József. Budapest, MTA, 1882. 205; TAKÁTS Sándor: Nádasdy Ferenc [a fekete bég] ifjúsága. In: *Uő: Régi idők, régi emberek*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1922. 60).

74 GALAVICS 1987 (ld. 1. j.) 230–231.

75 Bécs, 1569. április 30. MNL OL, E 21, Benignae Resolutiones, 1569, XVI., fol. 73 (idézi: ILLÉSV János: Adatok a pozsonyi várkápolna

festésének történetéhez 1563–1570. *Archaeologiai Értesítő*, 12. 1892. 334; KAPOSSY János [BÁNREVI György kiad.]: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. XVI. század. II. *Művészettörténeti Értesítő*, 5. 1956. No. 208; ld. még: BISENIUS Antal: A pozsonyi várkápolna festésének történetéhez 1563–1588. *Archaeologiai Értesítő*, 14. 1894. 146–147).

76 *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. (Dejiny slovenského výtvarného umenia.) Ed. Ivan RUSINA. Bratislava, Slovenská národná galéria–Slovart, 2009. 179–180. sz. (Jozef MEDVEČKÝ).

77 GALAVICS 1987 (ld. 1. j.) 228–229; PÉTER FARBAKY: Pietro Ferrabosco in Ungheria e nell'impero asburgico. *Arte Lombarda*, 139. 2003. No. 3. 127–134.

5. Pietro Ferrabosco: *Efemer diadalkapuk az 1563. évi pozsonyi koronázásra*. Donat Hübschmann színezett fámetszete Zsámboky János róplapján (részlet). Kiadó: Caspar Stainhofer, 1563–1564 München, Bayerische Staatsbibliothek, Rar. 250, fol. 20r után utólag bekötve (<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00043862?page=41>)

majd a helyszínen az ő vezetésével kivitelezték azt a két *all'antica* diadalkaput,⁷⁸ amelyen keresztül a leendő király, Miksa főherceg bevonult a városba (5. kép). A faszervezetes építményeket drapériával vonták be, és márvány hatásúra festették. Egy nyílásuk volt, amely fölé az akkori király (I. Ferdinánd), illetve a leendő ki-

rály (Miksa) és királyné (Mária) színezett és aranyozott, minden bizonnyal stukkóból készült címerai kerültek.

Ferrabosco az 1572. évi koronázáskor is kapott egy hasonló, ám jóval nagyszabásúbb feladatot. A bécsi Udvari Kamara másolati könyve (*Gedenkbuch*) szerint II. Miksa megbízásából ő építette Pozsonyban az „új várost és

78 Bécs, 1563. augusztus 5. (Urkunden und Regesten aus dem k. u. k. Reichs-Finanz-Archiv [2]. Hg. von Franz KREVCZI. JKSAK, 5. 1887. No. 4353); Bécs, 1563. augusztus 5., október 10. MNL OL, E 21, Benignae Resolutiones, 1563, X., fol. 84, 113 (KAPOSSY 1956 [ld. 75. j.] I., Nos. 109–110); Pietro Ferrabosco elszámolása, 1563. október 16., OSZK, Fol. Ital. 29 (Mikó Árpád: Pietro Ferrabosco számadása a Miksa magyar királlyá koronázására épített pozsonyi diadalkapukról (1563).

Művészettörténeti Értesítő, 62. 2013. 323–328). Ld. még GALAVICS 1987 (ld. 1. j.) 228–229; FARBAKY 2003 (ld. 77. j.) 130; Borbála GULYÁS: Triumphal Arches in the Court Festivals under the New Holy Roman Emperor, Habsburg Ferdinand I. In: *Occasions of State. Early Modern European Festivals and the Negotiation of Power*. (European Festival Studies, 1450–1700.) Ed. by J. R. MULRYNE et al. London–New York, Routledge, 2019. 68–70.

egyebeket” (*auf erbaúnng der Newen Statt unnd Annders*), amelyért 105 rajnai forint járt neki.⁷⁹ Ez a bizonyos „új város és az egyebek” a lovagi torna számára kialakított küzdőtérrel és annak efemer építményeivel azonosítható. A mantovai követ egy Bécsből kelt levelében⁸⁰ azt írja, Ferraboscóval két napja személyesen is beszélt a munkálatokról, aki csak a felhasználandó faanyag költségét 6000 forintra becsülte. Majd fel is sorolja, hogy az „inginiere” miket fog a lovagi tornára felépíteni: „két kastélyt a torna két kihívója számára” (*dui castelli che serviranno per dui mantenitori di giostra*), egy „várost” (*città*) – vagyis tűzijátékkastélyt⁸¹ – a várostromhoz (300 ágyúval, 10 000 résztvevőre lelegendőt, ezt a tekintélyes számot a követ egy következő levelében⁸² is hangsúlyozza), „egy fa küzdőteret a palánkos küzdelemhez” (*una piazza di legame per combattere una barera*) és „egy pályát a gyűrűviadalhoz” (*una lizza da correr all'annello*).

Úgy tűnik, az anyagköltség valamivel kevesebb lett. Egy, az Alsó-ausztriai Kamara számára készült elszámolás⁸³ szerint a pozsonyi koronázásra emelt ideiglenes faszervezetek kivitelezését, majd lebontását a bécsi udvar megbízásából Hans Radlhofer kamarai tisztviselő intézte, összesen 1365 forintért. Ez alapján több helyszínre is készítették még hasonlókat: az egyházi ceremóniához a Szent Márton-templomba, illetve a lovaggá ütéshez a ferences templomba egy-egy „Bühnét” (*Pjñ*), vagyis emelvényt ácsoltak, valamint fából építették meg a lovagi torna imént említett küzdőterét (*Thurnier Platz*) is (Ferrabosco nevét viszont nem említik). Pozsony városa is készített efemer építményeket: a városi számadáskönyv szerint⁸⁴ a koronázás után a következő, saját építésű faszervezeteket bontották le: egy emelvényt (*Holzwerck/Gerüst*) a Szent Márton-templomban és a négy kardvágáshoz épült koronázódombot (*Bergll*) a Halász-kapun kívül.

Két egymás melletti küzdőtér épült tehát, egy feltehetőleg hosszúkásabb *lizza* a gyűrűviadalhoz, illetve egy négyzet alakú *piazza* a gyalogos tornához. Mindkét pályát lelátók szegélyezték. A legnagyobb tribünön foglalt helyet II. Miksa és felesége, Mária királyné, előkelő

vendégeik és a külföldi követek. Külön lelátót kaptak a versenybírók, illetve az egyéb nézők. Összetett, több szintes építmény lehetett az utolsó napi ostrom céljára emelt nagy favár is a gyalogos torna pályája mellett, rámpákkal és sáncokkal.

A torna Ferrabosco-féle efemer építményei közül többnek is lehetnek *all'antica* részletei. A gyűrűviadalon két, zászlókkal ellátott, hadi trófeákkal borított piramis közé függesztették fel a gyűrűt (vö. 3. kép). Pighius szerint pedig a gyalogos torna pályájához „szobrokkal ellátott diadalkapuk” épültek (*arcus triumphales cum statuís*), a „kapukat” említi a bajor követjelentés is (*portten*),⁸⁵ amelyek feltehetőleg a bejáratként és a kijáratként szolgáltak. Hasonlóak lehetnek Ferrabosco két 1563-as diadalívéhez (5. kép), amelyek márványhatású festést kaptak, a szobordíszük pedig bizonyára stukkóból készült. Valószínűleg különálló efemer építményeket kaptak a torna jelmezes főszereplői is, amelyeket a beszámoló antik ihletésű nevekkkel jelöltek. A gyűrűviadal során Minerva kíséretével a Gymnasiumnak nevezett palotájából (*un palazzo intitolato Mineruae Gymnasium*) vonult ki. A gyalogos tornán pedig, amelyhez a bajor beszámoló szerint egy *palatio* épült, a Mágus (*Negromante*) és a Mágusnő (*Maga*) egymással szemben elhelyezett kastélyokban (*castelli*) laktak (ami Leoninál egy *grottára* is hasonlított), amelyen Bellona, illetve Venus temploma (*tempio*) állt, az istennők stukkószobrával a tetején. A két szentély egy-egy antik oszlopos, centrális építmény lehetett, a szoborral díszítve (vö. 1. kép⁸⁶).

Arcimboldo és Strada jelmezei és a pozsonyi lovagi torna (1572)

Az előzményekből már sejthető, hogy Arcimboldo és Strada kosztümterveinek a pozsonyi lovagi tornához kapcsolása több szempontból is nehézségekbe ütközik.

79 Bécs, 1573. január 14. ÖStA AVA FHKA HKA Gedenkbücher Österreichische Reihe (a továbbiakban GBÖ), Bd. 121. (1573), fol. 43r–43v; Bd. 122. (1573), fol. 254v (a másodikat közli: Urkunden und Regesten aus dem k. u. k. Reichs-Finanz-Archiv [3]. Hg. von Franz KREVCZI. JKSAK, 15. 1894. No. 11534). Ld. még FARBAKY 2003 (ld. 77. j.) 132.

80 Emilio Stanghellino levele Guglielmo Gonzagának, Bécs, 1572. augusztus 13. (VENTURINI 2002 [ld. 7. j.] No. 99).

81 A bajor követjelentés a tűzijátékkastélyt szintén „fából készült városnak” nevezi (LIETZMANN 1992 [ld. 7. j.] 100).

82 Emilio Stanghellino levele Guglielmo Gonzagának, Bécs, 1572. szeptember 3. (VENTURINI 2002 [ld. 7. j.] No. 102).

83 Bécs, 1573. január 27. ÖStA AVA FHKA HKA GBÖ, Bd. 122. [1573], fol. 276v–277r.

84 Pozsony, Archiv mesta Bratislavy, Kammerbuch K 140 (1572), 208. (https://www.crarc.findbuch.net/php/view.php?link=414d422d412f585849562e31x403#&path=http://images.icar-us.eu/matricula//AMB/SK_1120_362_15134_K140/SK_1120_362_15134_K%20140_101.jpg [letöltve 2023. 10. 10.]).

85 „Item harena septis ad pedestria proelia committenda concluditur, eriguntur arcus triumphales cum statuís.” PIGHIUS 1587 (ld. 7. j.) 184; „ist ain zierlichs ringlrenren gehalten unnd darzue ain sonnderer pla[t]z und portten [...] aufgericht worden” LIETZMANN 1992 (ld. 7. j.) 100.

86 Vö. Axel STÄHLER: The Arduous Path to the True Temple of Love. *Research Opportunities in Renaissance Drama*, 42. 2003. 39–55.

6. Giuseppe Arcimboldo: *Mágusjelmez (Abito de negromante)*
Valószínű jelmezterv az 1570. évi prágai tornára
Lavírozott tollrajz, 1585 előtt
Firenze, Gabinetto dei Disegni e delle Stampe degli Uffizi, 3217 F

7. Giuseppe Arcimboldo: *Gyalogos „magyaros” öltözetben*
Lehetséges jelmezterv az 1572. évi pozsonyi tornára
Lavírozott tollrajz, 1585 előtt
Firenze, Gabinetto dei Disegni e delle Stampe degli Uffizi, 3202 F

A művek többnyire datálatlanok, magyarázó felirat is csak elvétve van hozzájuk. A vizsgált rajzok funkciója sem egyértelmű: az előrajzoktól a képriporton át az ideáltervekig széles skálán mozog. Az őket tartalmazó albumok sem egy bizonyos Habsburg-fesztivál jelmezeit tartalmazzák, hanem több, közel egy időben megrendezett udvari ünnepség lovagi tornájával hozhatók összefüggésbe. Ráadásul ezek allegorikus cselekménye meglehetősen hasonlít egymásra, a motívumok és a szereplők is ismétlődnek. Nem is beszélve a forrásadottságokról, amelyek – felidézve a pozsonyi puzzle-t – szintén nem kedveznek az azonosítási próbálkozásoknak.

A kosztümtervek a Kunstkammerekben

Hogy ezek az albumok és bennük az Arcimboldo-, illetve Strada-jelmezsorozatok máig megőrződtek, egyrészt alkotóiknak, másrészt a témájuknak volt köszönhető. A korabeli uralkodói kollektciók ez idő tájt kezdtek átalakulni enciklopédikus Kunstkammerekké, amelyekbe számos udvari művész kézírata bekerült. Az itt őrzött különleges könyveken belül pedig külön csoportot alkottak az udvari fesztiválok képes beszámolóí, amelyek az adott uralkodócsalád vagy más dinasztiai ünnepi eseményeiről tudósítottak.⁸⁷

87 Christien MELZER: *Von der Kunstkammer zum Kupferstich-Kabinett. Zur Frühgeschichte des Graphiksammelns in Dresden (1560–1738)*. (Studien zur Kunstgeschichte, 184.) Hildesheim–Zürich–New York,

Georg Olms Verlag, 2010. 29–35, 142–145; Borbála GULYÁS: "Achtet Casten, darinnen allerley Büecher". Prints and Manuscripts in the Kunstkammer of Ferdinand of Tyrol. In: *Collecting Prints and*

8. Giuseppe Arcimboldo: *Lovas „magyaros” öltözetben*
Lehetséges jelmezterv az 1572. évi pozsonyi tornára
Lavírozott tollrajz, 1585 előtt
Firenze, Gabinetto dei Disegni e delle Stampe degli Uffizi, 3210 F

Drawings. (Collecting Histories.) Ed. by Andrea M. GÁLDY–Sylvia HEUDECKER. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2018, 105–120; GULYÁS Borbála: *Bocskay György kalligráfus művészete.* Budapest, BTK Művészettörténeti Intézet, 2020. 98–108.

- 88 KAUFMANN 2010b (ld. 38. j.); *Arcimboldo* 2008 (ld. 23. j.).
- 89 „INVICTISSIMO ROMANORVM IMPERATORI SEMPER AVGVSTO RODOLPHO SECVNDO DOMINO CLEMENTISSIMO. IOSEPHVS ARCIMBOLDVS MEDIOLANENSIS HAS PRO HASTILVDIIS MVLTVS VARIASQ[VE] ORNAMENTORVM INVENTIONES MANV PROPRIA DELIENATAS DICAVIT. ANNO D[OMI]NI. M . D.X.X.V.” Firenze, Gabinetto dei Disegni e delle Stampe degli Uffizi, ltsz. 3144 F–3290 F (<https://euploos.uffizi.it/inventario-euploos.php?aut=Arcimboldi+Giuseppe> [letöltve 2023. 11. 03.]). Ld. KAUFMANN 1978 (ld. 7. j.) 51–57; Andreas BEYER: *Giuseppe Arcimboldo Figurinen. Kostüme und Entwürfe für höfische Feste.* (Insel Taschenbuch, 680.) Frankfurt am Main, Insel Verlag, 1983. 123–127.
- 90 Az első az 58. számú, „vegyes könyveket” tartalmazó ládában volt: No. 2581 No. 45. „Mascherate mit aquarelle, in gelb atlas gebunden, von Arcimboldi Invention.”; a másik hármat pedig a 98. számú,

Giuseppe Arcimboldo 1562-től egészen 1587-ig volt I. Ferdinánd, II. Miksa, majd II. Rudolf udvari festője, 1580-ban nemességet kapott.⁸⁸ A jelmeztverbumát 1585-ben ajánlotta Rudolfnak és a dedikációban utalt rá, hogy a mű több lovagi torna „invencióit” is tartalmazza (6–8. kép).⁸⁹ A kötetet egykor az uralkodó prágai Kunstkammerében őrizték. A legkorábbi inventáriumban (1607–1611), amelyet még Rudolf életében írtak össze, Arcimboldótól összesen négy, „invenciókat”, „felvonulásokot” és „maskarákat” tartalmazó album szerepel, köztük ez a kék „karikatúrákból” (*possen*) álló „rajzkönyv” is.⁹⁰ A kötet legközelebb a 19. században bukkant fel, már az Uffiziben, ahová feltehetőleg dinasztikus kapcsolatok révén került.

Jacopo Strada 1558-tól 1579-ig szolgált *antiquarió*ként és építészként a bécsi udvarban.⁹¹ Az ő jelmezei⁹² egy jóval nagyobb *all’antica* rajzegyüttes részét képezik, amely az antikvitás iránti egyre intenzívebbé váló udvari érdeklődésről tanúskodik (9–11. kép). Az ilyen mintakönyvek (*libri di disegni*)⁹³ készítése volt a Strada-műhely egyik fő profilja.

Evvel összefüggésben a műhely nyomtatványok megjelenítésével is foglalkozott, többek között a jelmezeket is szerették volna külön kiadni. 1574-ben Ottavio Strada szerződést kötött a zürichi Jost Ammann-nal összesen 200 „jelmez” (*mummereyen*) fadúcának az elkészítésére, négy darabért 1 aranyforintot fizettek.⁹⁴ A kötet végül nem valósult meg, viszont Amman fametszeteiből 21 darab utóbb Sigmund Feyerabend lovagi tornákkal kapcsolatos összefoglaló munkájának⁹⁵ az illusztrációja lett. Az egyik itteni metszet valószínűleg az 1572. évi pozsonyi tornán használt jelmezt ábrázol (12. kép), ám a hozzá tartozó feliratban nem utalnak a koronázásra.

„rajzokat tartalmazó könyvek” ládájában írták össze: No. 2765. „Arcimboldi allerlei uffzug und mascherate in penna, ein dick in regal, und weis pergamen gebunden buch”; No. 2766. No. 31. „Ein ander buch von Arcimboldi, uffzug und maschere.”; No. 2767. „Ein zaichnißbuch von Arcimboldo von allerlei possen, ist mit bloem [blauem] zeüg überzogen.” Das Kunstkammerinventar Kaiser Rudolfs II. 1607–1611. Hg. von Rotraud BAUER–Herbert HAUPT. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, 72. 1976. 131, 138 (KAUFMANN 1978 [ld. 7. j.] 51–52; BEYER 1983 [ld. 89. j.] 123–124).

- 91 JANSEN 2019 (ld. 55. j.).
- 92 Strada jelmezei és az 1572-ben tartott torna összefüggéséhez alapvető: KAUFMANN 1978 (ld. 7. j.) 61–64, amelynek a részletes továbbgondolása: KAUFMANN 2010a (ld. 7. j.).
- 93 JANSEN 2019 (ld. 55. j.) Chapter 13.
- 94 Ilse O’DELL: Jost Ammans «Mummereyen» für Ottavio Strada. *Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte*, 47. 1990. 244–251.
- 95 *Ritterliche Reutter Kunst* [...] Franckfurt am Mayn, Sigmund Feyerabend, 1584.

9. Jacopo Strada és műhelye: *All'antica sisak*
Lavírozott tollrajz
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. min. 21, vol. 1, fol. 90r

10. Jacopo Strada és műhelye: *All'antica páncél*
Lavírozott tollrajz
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. min. 21, vol. 2, fol. 102r

Jacopo és fia, Ottavio sok-sok példányban terjesztette Európa különböző udvaraiban ezeket a köteteket, amelyek antikizáló épületek, szobrok, érmék, használati tárgyak (vázák stb.), öltözetek – hol valós, hol pedig fiktív – ábrázolásaiból álltak össze, amelyekhez egyaránt felhasználtak ókori és kortárs előképeket. A rajzok azután a nekik otthont adó udvari gyűjtemények közvetítésével további *all'antica* műalkotások mintáiként, illetve inspirációs forrásaiként szolgáltak.

96 Bécs, ÖNB, Cod. min. 21, vols. 1–3 (1.: <http://data.onb.ac.at/rec/AC14450515>, 2.: <http://data.onb.ac.at/rec/AC14450517>, 3.: <http://data.onb.ac.at/rec/AC14450516> [letöltve 2023. 11. 12.], Eliška Fučíková: Einige Erwägungen zum Werk des Jacopo und Ottavio

Érdeemes röviden sorra venni a jelmezeket tartalmazó Strada-kéziratokat és egykori őrzési helyüket. A háromrészes bécsi album⁹⁶ első kötetében *all'antica* sisakok (*GALEARVM ANTIQVARVM CRISTATARVM [...]*, 9. kép), a másodikban főként antik szobrok és néhány jelmez (*ANTIQVARVM STATVARVM [...]*, 10. kép), a harmadikban jelmezek és más egyebek találhatók. Ez utóbbi kéziratnak címlapja nincs, tizenhat jelmez (16–17. kép) és néhány kiegészítő (lőszerszámok, harci elefánt, lábvért)

Strada. *Leids Kunsthistorisch Jaarboek*, 1. 1982. 342; KAUFMANN 2010a [ld. 7. j.]; JANSSEN 2019 [ld. 55. j.] 659–669). A harmadik kötet néhány bejegyzése Jacopo Strada leszármazottaival hozható összefüggésbe, vö. <http://data.onb.ac.at/rec/AC14450516>.

11. Jacopo Strada és műhelye: *Amazon all'antica* öltözetben
Lavírozott tollrajz
Budapest, Szépművészeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény, 1313

12. Jacopo Strada és műhelye nyomán Jost Amman: *Két cigány*
Jelmezterv nagy valószínűséggel az 1572. évi pozsonyi tornára
Fametszet. München, Bayerische Staatsbibliothek, Res/2 Oecon.
48, Beibd. 1, fol. BIIIv
(<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00088131?page=22>)

rajzaiból áll, valamint főként ókori és *all'antica* épületek, szobrok, domborművek (pl. Camera degli Stucchi, Palazzo del Tè), ötvösművek (pl. Giulio Romano) stb. ábrázolásait tartalmazza. A kézirat esetleg a Strada családe lehetett. Ugyanakkor a sisakokat bemutató

első kötet (9. kép), és talán a második (10. kép) és harmadik kötet is (16–17. kép), feltehetőleg azonosítható Rudolf prágai Kunstkammerének inventáriumában, az 58. ládában, épp Arcimboldo egyik említett jelmezalbuma mellett.⁹⁷

97 ÖNB, Cod. min. 21, vol. 1 valószínűleg azonos ezzel: 58. láda, „Handtrifß in median größ.” No. 2584. „No. 49. Ein buch in rot atlas gebunden von allerley gezierte köpf und sturmhuet römisch und griechischer arth.” ÖNB, Cod. min. 21, vols. 2 és 3 pedig lehetséges, hogy azonos az

inventáriumban közvetlenül ez előtt szereplő két kötettel: No. 2583. „No. 48. Das ander in roth leder, sein 2 bücher.” BAUER–HAUPT 1976 (ld. 90. j.)¹³¹. Arcimboldo itteni albumához ld. 90. j.

13. Jacopo Strada és műhelye: Zarándok Szent Jakab-kagylókkal
Jelmezterv nagy valószínűséggel az 1572. évi pozsonyi tornára
Színezett tollrajz
Stockholm, Kungliga biblioteket, MS S 100, fol. 71r
Fotó © Ann-Sofie Persson / Kungliga biblioteket

14. Jacopo Strada és műhelye: Zarándok lószerszáma Szent Jakab-kagylókkal
Jelmezterv nagy valószínűséggel az 1572. évi pozsonyi tornára
Lavírozott tollrajz
Drezda, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Kupferstich-
Kabinett, Ca 93, fol. 89r
© Kupferstich-Kabinett, SKD / fotó: Andreas Diesend

A két drezdai kézirat⁹⁸ (*EQUESTRIVM STATVARVM [...]*, 14. kép; illetve egy címlap nélküli kötet, 18–19. kép) kizárólag jelmezeket és lószerszámokat tartalmaz, 99, illetve 30 darabot. Az elsőt 1588-ban feltehetőleg Ottavio Strada juttatta el I. Keresztélynek a drezdai udvarba, 1625-től már biztosan itt volt, ahol nagy valószínűséggel a szász választófejedelemek Kunstkammerében őrizték.

98 Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Kupferstich-Kabinett, Ca 93, Ca 94 (<https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/1095207>, <https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/1095208> [letöltve 2023. 11. 12.]; MELZER 2010 [ld. 87. j.] 702; Dirk Jakob JANSEN–Gudula METZE: After the Antique and "all'Antica": Recently Identified Drawings from Jacopo Strada's Workshop. In:

(A gyűjteményben a Strada-műhely további öt *all'antica* mintakönyve császárporthékat mutatott be.) A második kézirat 1738-tól mutatható ki Drezdában, ez kevésbé kvalitásos rajzokat tartalmaz.

A stockholmi album⁹⁹ (13., 15., 20. kép) 127 levélből áll, szintén csak kosztümök és kiegészítők találhatók benne. Elképzelhető, hogy esetleg II. Rudolf prágai gyűjte-

Itinera chartarum. 150 anni dell'Archivio di Stato di Modena. Saggi in onore di Daniela Ferrari. A cura di Roberta PICCINELLI et al. Milano, Silvana Editoriale, 2019. 265–266).

99 Stockholm, Kungliga biblioteket, S 100 (*Riddarlek och tornerspel. Tournaments and the Dream of Chivalry.* Exhibition catalogue. Ed. by Lena RANGSTRÖM. Stockholm, Livrustkammaren, 1992. No. 99 [Lena

ményéből került a 17. század folyamán Krisztina svéd királynő udvarába. A két budapesti rajz pedig egy lovas, illetve egy gyalogos amazont ábrázol¹⁰⁰ (11. kép), és jelenleg annyi tudható róluk, hogy az Esterházy-gyűjteményből származnak.

Arcimboldo jelmezalbuma

Arcimboldo rajzai között több Habsburg-fesztivál jelmezei keverednek. Először is található benne az ő tervei alapján megvalósuló 1570. évi prágai, illetve 1571. évi bécsi lovagi torna (3. kép) számára készült¹⁰¹ kosztümök és diadalkocsik. Idesorolhatók például az amazonok, vagy a Hét szabad művészet allegorikus alakjai. Úgy tűnik, az album még számos, konkrétan meg nem határozható jelmezt és kiegészítőt is tartalmaz (lószerszámok, sisakok, tolldíszek, diadalkocsik). Lehetséges, hogy Arcimboldo ezeket már nem is egy bizonyos ünnepségre szánta, és utóbb a kitalált invencióit is besorolhatta a tervben maradtak és a megvalósultak mellé a Rudolfnak összeállított, reprezentatív albumba.

Az Arcimboldo kötetében fellelhető jelmezek egy része tehát arra a két jelmezes tornára készült (1570 és 1571), amely a bécsi udvaron belül közvetlenül megelőzte a sorban az 1572-ben tartott pozsonyi viadalt. Arcimboldo pedig továbbra is dolgozott az udvar ünnepi dekorációin, 1578-ban jelmezeket tervezett egy másik prágai gyűrűviadalra, de valószínűleg még más alkalmakkor is foglalkoztatták.¹⁰² Ezért úgy vélem, továbbra sem zárható ki, hogy az albumban az 1572-ben rendezett viadalhoz tartozó jelmezek is találhatóak, sőt az sem, hogy Arcimboldo részt vett – akár Fonteo oldalán – a pozsonyi allegória kidolgozásában is.¹⁰³

Ami az egyes darabok és az 1572-es torna összefüggéseit illeti, elsőként Arcimboldo „mágusjelmezével” kell foglalkoznunk. A rajz – a felirata szerint „Abito de negromante” – egy idősebb, földig érő ruhát viselő, nagy szakállú, turbános mágust ábrázol (6. kép).¹⁰⁴ Viszont

15. Jacopo Strada és műhelye: *Minerva kígyónak öltöztetett lovon* Jelmezterv nagy valószínűséggel az 1572. évi pozsonyi tornára Színezett tollrajz
Stockholm, Kungliga biblioteket, MS S 100, fol. 24r
Fotó © Ann-Sofie Persson / Kungliga biblioteket

több varázslónk is van. Egy mágus, Zirfeo volt az egyik főszereplője az 1570-ben tartott prágai torna gyűrű-

RANGSTRÖM]; Zdzisław ŻYGULSKI jun.: Wspaniały turniej sprawiony w Polsce [uwagi kostiumologiczne]. *Biuletyn Historii Sztuki*, 54. 1992. No. 4. 3–23 [nem Stradának tulajdonítva]; Anna WOŁODARSKI: „Tournois magnifique tenue en Pologne”. *Uo.* 25–29; JANSSEN–METZE 2019 [ld. 98. j.] 269. 30. j.). A kéziratban található „Leyoncrona” felirat arra utalhat, hogy Krisztina svéd királynő udvari szabója, Johan Leijoncrona (1687) volt a tulajdonosa. A 18. században Carl Gustav, Tessin grófja révén került a svéd királyi gyűjteménybe. (Rasmus Lindgren szíves közlése.) Egyelőre nem volt lehetőségem a teljes kézirat átnézésére.

¹⁰⁰ Budapest, Szépművészeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény, ltsz. 1312–1313 (<https://www.szepmuveszeti.hu/mutargyak/15964/> <https://www.szepmuveszeti.hu/mutargyak/15963/> [letöltve 2023. 11. 12.], Zoltán KÁRPÁTI: Two Festival Designs from the Workshop of Jacopo Strada. In: *Geest en gratie. Essays Presented to Ildikó Ember on*

Her Seventieth Birthday. Ed. by Orsolya RADVÁNYI–Júlia TÁTRAI–Ágota VARGA. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2012. 142–147).

¹⁰¹ VOCELKA 1976 [ld. 35. j.] 78–79, 168–183; KAUFMANN 1978 [ld. 7. j.] 28–40, 54–57; BEYER 1983 [ld. 89. j.] 73–89.

¹⁰² BEYER 1983 [ld. 89. j.] 122–123; VENTURINI 2002 [ld. 7. j.] No. 190; KAUFMANN 2010b [ld. 38. j.] 65.

¹⁰³ VÖ. KAUFMANN 1978 [ld. 7. j.] 41.

¹⁰⁴ Firenze, Gabinetto dei Disegni e delle Stampe degli Uffizi, ltsz. 3217 F (KAUFMANN 1978 [ld. 7. j.] 54; BEYER 1983 [ld. 89. j.] No. 32; Andreas BEYER: Die Szene der Fürsten. Arcimboldos Kostüme und Entwürfe für höfische Feste und Turniere. In: *Arcimboldo* 2008 [ld. 23. j.] 248; *Uo.* No. VII.17 [Andreas BEYER]; KAUFMANN 2010a [ld. 7. j.] 187. 40. j.).

16. Jacopo Strada és műhelye: Ceres bőségszaruval
Jelmezterv nagy valószínűséggel az 1572. évi pozsonyi tornára
Színezett tollrajz
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. min. 21, vol. 3, fol. 46r

17. Jacopo Strada és műhelye: Ceres kísérlője virágokat szórva
Jelmezterv nagy valószínűséggel az 1572. évi pozsonyi tornára
Lavírozott tollrajz
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. min. 21, vol. 3, fol. 35r

viadalának – az ő fiktív neve alatt jelent meg azután a beszámoló is –, de az 1572. évi pozsonyi torna gyalogos viadalán is ott volt főhősként az öreg Mágus (*Nigromante*), aki a vén Mágusnővel (*Maga*) csapott össze. Mivel Arcimboldo sorozatában a „mágusjelmezen” kívül még több más rajzról tűnik úgy, hogy inkább kapcsolható az 1570-ben rendezett prágai tornához, és a varázslás motívuma is hangsúlyosabb ennek a cselekményében, valószínűbbnek gondolom, hogy a jelmez a prágai lovajátékra készült.

Még egy rajzcsoport esetében merülhet fel leginkább, hogy ezeket Arcimboldo az 1572-es pozsonyi lovajátékra szánta volna. Az albumban egy külön sorozatot alkotnak férfi katonák és fáklyavivők, néhányuknál pedig a ruházat egyes részletei a magyar öltözetek jellegzetes gombszáras és sujtásos díszítésére emlékeztetnek (7–8. kép). A gyalogosok, illetve lovasok fantáziadús *all'antica* kosztümben, többnyire páncélingben és tollal díszített sisakban láthatók, a fáklyások nem viselnek páncélt, közöttük két álarcos mór is feltűnik.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Firenze, Gabinetto dei Disegni e delle Stampe degli Uffizi, Itsz. 3202 F, 3206 F, 3210–3211 F, 3213–3214 F.

18. Jacopo Strada és műhelye: Tollkoronát viselő nőalak
Lehetséges jelmezterv az 1572. évi pozsonyi tornára
Lavírozott tollrajz
Drezda, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Kupferstich-
Kabinett, Ca 94, fol. 13r
© Kupferstich-Kabinett, SKD / fotó: Andreas Diesend

E tervek esetleg összefüggésbe hozhatók az 1572. évi torna első napján az új magyar király, Rudolf és Ernő főherceg szűkebb kíséretének a magyaros öltözetével, amikor az egyik beszámoló szerint „páncélingben és

morion sisakban”, egy másik szerint pedig „jó magyarosan”, páncélingben, aranyozott sisakkal, szablyával és kopjával, száz huszárral együtt vonultak be,¹⁰⁶ és minden bizonnyal velük érkeztek a magyar főurak a saját díszöltözetükben (a leírás huszárai persze ők is lehetnek). Azonban ez csak egy lehetőség, mert például az 1570-ben tartott prágai viadalhoz is illene a sorozat, itt az egyik menetben Sába mór királynő után huszárok következtek.¹⁰⁷

Strada és műhelye *all'antica* kéziratai

A Strada-műhely mintakönyvei esetében elsősorban nem az egyes *all'antica* rajzok egyediségére és művészi kifejezőmódjára, hanem az adott udvaron belüli gyakorlati felhasználására helyeződött a hangsúly.¹⁰⁸ Mivel az albumokat eleve több példányban kiviteleztek, egy-egy darab akár több különböző kötetbe is bekerült, egymástól kissé eltérő verziókban, például másféle színézéssel. A jelenleg ismert Strada-kosztümtervek közül a két budapesti rajz a legkidolgozottabb, amely arra utalhat, hogy keletkezésük egy lovagi torna jelmezeinek a tényleges előkészítésével¹⁰⁹ függhetett össze.

Egy forrás is alátámasztja, hogy Strada személyesen vett részt 1572-ben a pozsonyi jelmezek és kiegészítők kivitelezésében. A Gonzaga hercegek követének egyik leveléből ugyanis arról értesülünk, hogy „a mi mantovai Stradánk, az antikvitás-szakértő” (*il Strada nostro mantovano, come antiquario*) tervezte meg „a tornára az öltözeteket, rá való díszeket és felsőruhákat” (*gli abiti, girelli et sopraveste per le giostre*) a legelőkelőbb bajvívóknak, „antik fegyverzetek alapján” (*all'uso dell'armatura antica*).¹¹⁰

Bár e forrás nyomán már elég bizonyosnak tűnik Strada pozsonyi közreműködése a jelmezek megtervezésében, az *antiquario* és műhelye olyan beláthatatlan mennyiségű *all'antica* rajzanyagot hagyott ránk, hogy ezen belül már pusztán a jelmezttervek elkülönítése is nehézkes, a szóba jöhető daraboknak a pozsonyi tornához kapcsolása úgyszintén. A Strada-albumok *all'antica* univerzumában az ókor keveredik a jelennel és a valóság a fikcióval, így az egyes kosztümöknek egy adott esemény jelmezes szereplőjével való megfeleltetése

106 Vö. 46–47. j.

107 ZIRFEIO SCHWARTZKÜNSTLER 1570 (ld. 36. j.) fol. D2r.

108 JANSSEN 2019 (ld. 55. j.) 716–717.

109 Vö. KÁRPÁTI 2012 (ld. 100. j.) 145.

110 Emilio Stanghellino levele Guglielmo Gonzagának, Bécs, 1572. szeptember 3. „Il Strada nostro mantovano, come antiquario, ha havuto carico di far fare gli abiti, girelli et sopraveste per le giostre

delli serenissimi principi, quali vanno fatti all'uso dell'armatura antica, ma riusciranno vaghi et ricchi assai, essendo gli drappi d'oro et d'argento fini, con pochissima seta, guarniti di bellissimi riccami et frangie d'oro riportate. Nè ad altro s'attende di presente che ad apparecchiar armi et cavalli, abiti et livreje per l'occasione di queste feste [...]” VENTURINI 2002 (ld. 7. j.) No. 102. Elsőként idézte KAUFMANN 2010a (ld. 7. j.) 180.

19. Jacopo Strada és műhelye: *Mágusnő* (?)
Lehetséges jelmezterv az 1572. évi pozsonyi tornára
Tollrajz
Drezda, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Kupferstich-
Kabinett, Ca 94, fol. 24r
© Kupferstich-Kabinett, SKD / fotó: Andreas Diesend

20. Jacopo Strada és műhelye: *Fama*
Lehetséges jelmezterv az 1572. évi pozsonyi tornára
Színezett tollrajz
Stockholm, Kungliga biblioteket, MS S 100, fol. 3r

legfeljebb csak jó közelítéssel lehetséges. Ahogy pedig Arcimboldo sorozatáról, úgy Stradáról is elmondható, hogy a figurái között mintha több torna szereplői is ott lennének, például úgy tűnik, az 1571. évi bécsi tornáról is keveredtek ide¹¹¹ jelmezesek.

A Strada-kosztümterveket őrző albumokban – nagy valószínűséggel – az alábbi rajzokban ismerhető fel egy-egy 1572-ben használt pozsonyi jelmez. Az első nap gyűrüviadalán a Károly herceget kísérő három zarándoknak

öltöztetett kihívó jelmeze lehet az az invenció, amely egy batyus figurát ábrázol, akinek az öltözetét Szent Jakab-kagylók díszítik (13. kép), sőt kagylókkal ékesített lószerszám is tartozik az összeállításhoz (14. kép). Minerva figurája egy kígyószerű, pikkelyes lovon ülve jelenik meg (15. kép). A pályázók közül ott van Ceres a bőségszarúval (16. kép),¹¹² – az ő rajza szerepel a legtöbb változatban az albumokban –, és van egy kísérője is, egy hosszú ruhás női figura, aki kosarából gyümölcsöket

¹¹¹ O'DELL 1990 (*Id. 94. j.*) 245–249. A bécsi albumban egy utólag beillesztett, nagyobb méretű lapon egy elefánt rajza látható (ÖNB, Cod. min. 21, vol. 3, fol. 75r), amely Ottavio Strada felirata szerint apja „invenciója” volt az 1571. évi bécsi tornára (KAUFMANN 2010a [*Id. 7. j.*] 177).

¹¹² Ceres: ÖNB, Cod. min. 21, vol. 3, fol. 35r, 46r (16. kép); Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Kupferstich-Kabinett, Ca 93, fol. 6r, Ca 94, fol. 1r; Stockholm, Kungliga biblioteket, S 100, fol. 16.

szór (17. kép). Ceresre igen emlékeztető beállításban, hasonló szabású, díszes takaróval borított lovon jelenik meg egy nagy tollkoronát viselő nőalak, akiről szintén elképzelhető, hogy a pályázók egyike lehet (18. kép). A cigányok jelmezét pedig valószínűleg Amman metszete őrizte meg (12. kép).

Viszont a második nap gyalogos tornájának a szereplői mintha sokkal kevésbé lennének ott Strada kosztümös figurái között. Esetleg szóba jöhet egy szoknyát viselő, holdakkal ékesített, fejdíszes nőalak a Mágusnőhöz (19. kép) és talán ideköthető még a trombitás Fama figurája is (20. kép).

Az 1572. évi pozsonyi koronázás alkalmából megrendezett lovagi torna elsősorban itáliai mintákat követett, allegorikus cselekményével, *all'antica* díszleteivel és jelmezeivel illeszkedett az akkori európai udvari ünnepek sorába. A ferrarai *cavalleriák* már megelőlegezték a barokk kor udvari fesztiváljait, amelyeken a bajvívás helyett egyre inkább a színházi elemek és a résztvevők egyre látványosabb kosztümös invenciói kerültek a középpontba.

Arcimboldo és Strada jelmeztervei révén tovább bővíthető azoknak az élvonalbeli észak-itáliai mestereknek a száma, akiket a Habsburg-uralkodók magyarországi vonatkozású feladattal bíztak meg. A rajzaik végül is azért maradhattak fenn, mert gondosan albumba rendezték őket, és egy-egy uralkodói gyűjteményben – többek között Rudolf prágai Kunstkammerében – találták meg a helyüket.

Ugyanakkor a két itáliai mester kosztümsorozatain belül az egyes tervek adott fesztiválhoz – akár az 1572-es pozsonyi lovagi tornához, akár más hasonló alkalomhoz – való kapcsolása meglehetősen problematikus. Arcimboldo sorozatáról jelenleg annyi állítható, hogy elképzelhető, hogy találhatók benne 1572-ben a pozsonyi koronázás tornáján használt jelmezek is. Strada sorozatában viszont már nagy valószínűséggel azonosíthatók ilyen darabok, sőt az ő pozsonyi közreműködéséről a mantovai követjelentés is beszámol. Remélhetőleg előkerülnek még a koronázás és a lovagjáték kapcsán újabb szöveges források vagy képi ábrázolások, amelyek továbbléndítik majd a kutatást.

Costume Designs by Giuseppe Arcimboldo and Jacopo Strada, and the Coronation Tournament in Pozsony/Bratislava in 1572

This study examines the costumed tournament held in 1572 in Pozsony (in German: Preßburg, today Bratislava, Slovakia) to celebrate the coronation as King of Hungary of Archduke Rudolf of Habsburg (the future Rudolf II, Holy Roman Emperor, 1576–1612, King of Bohemia, 1576–1608/1611, King Rudolf I of Hungary, 1572–1608). The event was modelled on the dramatic tournaments (*cavallerie*) that were held between 1561 and 1570 in the court of Alfonso II d'Este, Duke of Ferrara, who had dynastic relations with the Habsburgs (figs 1–2). Among the other costumed tournaments preceding the chivalric spectacle in Pozsony in 1572 were the one held in the Bavarian ducal court in Munich in 1568, and those of the Habsburg court in Prague in 1570 and in Vienna and Graz in 1571 (fig. 3), at which prizes were awarded for the most beautiful “inventions”.

Within the tournament in Pozsony in 1572, held on three separate days, two allegorical costumed *all'antica* jousts were organised: the central character of the running at the ring, held on 27 September, was Minerva, Goddess of Wisdom, while the foot tournament (joust over a barrier) on 28 September centred around the struggle between an elderly male mage (*Negromante*) and his female counterpart (*Maga*). The participants were not dressed in costumes on the final day, 30 September, when a siege was held of a large wooden fortress (probably a *Feuerwerksschloß*, fire-work fortress, cf. the 1563 coronation's similar structure, fig. 4), involving several thousand soldiers on horseback and on foot.

All the ephemeral wooden structures and the wooden fortress for the 1572 tournament were designed by Pietro Ferrabosco, the Italian court architect of Ferdinand I (previously, in 1563, also in Pozsony, Ferrabosco had constructed two ephemeral *all'antica* triumphal arches for the coronation of Archduke Maximilian of Habsburg as King of Hungary, fig. 5). Among his structures in 1572 were a *palazzo*, referred to as the Gymnasium of Minerva, two *castelli* for the *Mantenitori*, with two *templi* (*Temple of Bellona* and *Temple of Venus*) and stucco statues of the goddesses, as well as triumphal arches with sculptures.

It was around this time that princely collections North of the Alps were beginning to evolve into encyclopaedic *Kunstkammern*, which included countless manuscripts by court artists; among

TÁRGYSZAVAK

magyar királykoronázás, 1572, Pozsony, jelmezes lovagi torna, cavalleria, jelmezterv, diadalkapu, Magyar Királyság, Habsburg Monarchia, II. (I.) Habsburg Miksa, II. (I.) Habsburg Rudolf, Nádasdy II. Ferenc, Giuseppe Arcimboldo, Jacopo Strada, Pietro Ferrabosco, Stephanus Winandus Pighius

the special books and manuscripts held in these collections, a separate group comprised illustrated accounts of court festivals. It is thanks to this practice that albums have also survived containing drawings by Giuseppe Arcimboldo and by Jacopo Strada and his workshop, including loose bundles of costume designs for several dramatic Habsburg tournaments held in the 1570s (e.g. 1570, Prague; 1571, Vienna and Graz; 1572, Pozsony).

Connecting the drawings by Arcimboldo and Strada with the 1572 tournament in Pozsony is problematic in several respects: the costume designs are mostly undated, they are rarely accompanied by explanatory inscriptions, and moreover, they can also be associated with rather similar tournaments at several Habsburg court festivals held close to the same time, at which certain motifs and characters of the allegorical events may have been repeated. Furthermore, the functions of the drawings range widely from preparatory sketches to idealised *all'antica* designs.

In my opinion, it is possible that Arcimboldo participated in designing the costumes for the 1572 tournament. Among the surviving drawings, it is more likely that the mage costume (*Abito de negromante*, fig. 6) was designed for the 1570 tournament in Prague. At the same time, a few figures found in the album are shown wearing costumes reminiscent of Hungarian attire adorned with soutaches (figs 7–8); I consider it possible that these costumes were worn by attendants of Rudolf, the new King of Hungary, and his brother, Archduke Ernest, on the first day of the 1572 tournament in Pozsony, when Rudolf and Ernest, dressed emphatically in Hungarian attire, entered the arena accompanied by hussars and surrounded by Hungarian aristocrats (e.g. Ferenc II Nádasdy) and their riders.

Jacopo Strada's participation in designing the costumes for the 1572 tournament was recorded by the ambassador from Mantua (as first published by Thomas DaCosta Kaufmann in his fundamental study of 2010). Strada's costume designs have survived as parts of some *all'antica* albums (Vienna, Dresden, Stockholm), and as a standalone drawing (Budapest), as well as in woodcut copies. I regard it as highly likely that several of these designs record costumes made for the 1572 tournament in Pozsony (figs 12–17, and in addition to these, possibly also figs 18–20).

KEYWORDS

coronation as King of Hungary, 1572, Pozsony/Bratislava, costumed tournament, cavalleria, costume design, triumphal arch, Kingdom of Hungary, Habsburg Monarchy, Maximilian II (I) of Habsburg, Rudolf II (I) of Habsburg, Ferenc II Nádasdy, Giuseppe Arcimboldo, Jacopo Strada, Pietro Ferrabosco, Stephanus Winandus Pighius